

7. kapitola

Politický nástroj zkázy: evropská diplomacie před první světovou válkou

V závěru prvního desetiletí dvacátého století přestal prakticky existovat evropský koncert, který dokázal po předcházejících sto let udržet mír. Velmoci se v zaslepené neodpovědnosti vrhly do bipolárního zápasu, který vedl k strnutí do dvou mocenských bloků. Obdobný model se objevil o půl století později za studené války. Existoval však významný rozdíl: ve věku nukleárních zbraní se významným, možná základním cílem zahraniční politiky stalo zachování míru. Na počátku dvacátého století však bylo stále možné zahájit válku s určitým nádechem lehkomyšlnosti. Někteří evropští myslitelé měli dokonce za to, že periodické pouštění žilou je jakýmsi očištným lékem. Tuto naivní hypotézu bezohledně zničila první světová válka.

Po desetiletí historikové diskutují o tom, kdo nese odpovědnost za vypuknutí první světové války. Avšak z onoho šíleného úprku do katastrofy nelze vinit pouze jednu zemi. Každá velmoc přispěla svojí dávkou krátkozrakosti a neodpovědnosti, a to s takovou bezstarostností, jaká už nikdy nebyla možná poté, co do kolektivní paměti Evropy vstoupilo nebezpečí, které způsobily. Jejich politici zapomněli – pokud je vůbec kdy četli – na Pascalovo varování v *Myšlenkách*: „Se zavázanýma očima se bezstarostně řítíme do propasti.“

A důvodů k výčtkám nebylo málo. Evropské národy transformovaly mocenskou rovnováhu v závody ve zbrojení a neuvědomily si, že moderní technologie a masové odvody do armády učinily z všeobecné války tu největší hrozbu bezpečnosti nejen jejich, nýbrž i celé evropské civilizace. I když ke katastrofě přispěla politika všech evropských národů, Německo a Rusko již samou svojí povahou ohrožovaly jakýkoli smysl pro zdrženlivost.

Po celou dobu procesu sjednocování Německa nevznikly téměř žádné obavy z jeho vlivu na mocenskou rovnováhu. Po dvě stě let bylo Německo obětí evropských válek, nikoli jejich podněcovatelem. Ve třicetileté válce Němci utrpěli ztráty, které se odhadují až na třicet procent obyvatelstva, a většina rozhodujících bitev v dynastických válkách osmnáctého století a válek napoleonských se vedla na německé půdě.

Proto bylo téměř nevyhnutelné, že se sjednocené Německo snažilo zabránit opakování těchto tragédií. Nebylo však nevyhnutelné, že nový německý stát tento problém považoval především za vojenský a že němečtí diplomaté po odchodu Bismarcka projevovali v zahraniční politice takové sebevědomí. Zatímco Prusko Bedřicha Velikého bylo nejslabší z velmocí, záhy po sjednocení se Německo stalo velmocí nejsilnější, a tím své sousedy zneklidnilo. Aby se mohlo účastnit evropského koncertu, mělo ve své zahraniční politice projevovat zvláště velkou umírněnost.¹ Naneštěstí právě umírněnost byla vlastností, která Německu po Bismarckově odchodu nejvíce scházela.

Proč byli němečtí státníci tak posedlí holou mocí? Na rozdíl od jiných národních států Německu scházela integrující filozofický rámec. Bismarckova konstrukce neobsahovala žádné ideály, které ve zbytku Evropy utvářely moderní národní stát: britský důraz na tradiční svobody, apel Francouzské revoluce na univerzální svobodu, ba ani nezhoubný univerzalistický imperialismus Rakouska. Přísně vzato Bismarckovo Německo vů-

bec neztělesňovalo aspirace národního státu, neboť rakouské Němce vědomě vyloučilo. Již název „Německá říše“ byl pouhým chytrým trikem, neboť se jednalo především o velké Prusko, jemuž šlo hlavně o zvětšení vlastní moci.

Absence intelektuálních kořenů se stala hlavní příčinou bezcílnosti německé zahraniční politiky. Vzpomínka, že jejich země dlouho sloužila jako hlavní evropské bojiště, vyvolala v německém lidu hluboce zakořeněný pocit nejistoty. I když se Bismarckova říše stala nejsilnější mocností kontinentu, němečtí vedoucí představitelé měli vždy neurčitý pocit ohrožení, jak o tom svědčila jejich posedlost vojenskou připraveností, s níž se pojila válečná rétorika. Němečtí vojenští plánovači vždy uvažovali, jak se ubránit *všem* sousedům Německa najednou. Tím, že se připravovali na nejhorší možný scénář, pomohli jej uskutečnit. Německo bylo natolik silné, že by dokázalo porazit i koalici všech svých sousedů, a proto mohlo snadno porazit každého z nich zvlášť. Při pohledu na vojenský kolos na svých hranicích se jeho sousedé spojili k vzájemné ochraně a tím změnili snahu Němců o bezpečnost v pocit, že jsou ohroženi.

Moudrá a zdrženlivá politika mohla hrozící nebezpečí oddálit, či snad dokonce zažehnat. Avšak Bismarckovi nástupci zdrženlivost odhodili a stále více se spoléhali jen na sílu. Vyjádřilo to i jedno z jejich oblíbených úsloví: Německo má sloužit jako kladivo evropské diplomacie a nikoli jako její kovadlina. Jako by Německo vynaložilo tolik energie na vytvoření národního státu, že již nemělo sílu se zamyslet, jakému účelu by nový stát měl sloužit. Císařské Německo nikdy nevytvořilo koncepci svého národního zájmu. Němečtí vůdcové po odchodu Bismarcka podléhali chvilkovým emocím a trpěli mimořádným nedostatkem citlivosti k psychice jiných národů. Spjovali v sobě agresivitu s nerozhodností. Nejprve zavedli svoji zemi do izolace, a pak do války.

Bismarck se velmi snažil tlumit uplatňování německé moci. Svého složitého systému aliancí využíval k umírňování svých mnoha partnerů. Přál si, aby jejich latentní neslučitelnost nevyvolala válku. Bismarckovým nástupcům scházela jeho trpělivost a jemný cit pro takovou složitost. Když v roce 1888 zemřel císař Vilém I., jeho syn Bedřich (jehož liberalismus dělal Bismarckovi takové starosti) vládl pouhých devadesát osm dní. Pak podlehl rakovině jícnu. Po něm nastoupil jeho syn Vilém II., jehož teatrální chování vzbuzovalo v pozorovatelích nepříjemný pocit, že vládce nejsilnějšího evropského státu je nedospělý a zmatený. Psychologové vysvětlovali Vilémův neklid a násilnickou povahu snahou kompenzovat vrozenou vadu – deformovanou paži. Toto postižení znamenalo těžkou ránu pro pruskou královskou rodinu, v níž se udržovaly vypjatě militaristické

¹ Franz Schnabel, „Das Problem Bismarck“, v: *Hochland*, sv. 42 (1949–50), s. 1–27.

tradice. V roce 1890 rázný mladý císař Bismarcka propustil. Odmítal pánovat ve stínu tak obrovité postavy. Od té doby nabyla císařova diplomacie klíčového významu pro evropský mír. Podstatu Vilémovy osobnosti zachytil s charakteristickou šízravou ironií Winston Churchill:

Jen tak se naparovat, pózovat a harašit nevytaseným mečem. Tím jediným, co si přál, bylo cítit se jako Napoleon, být jako on, aniž by musel vybojovat jeho bitvy. Nic menšího mu nestačilo. Jste-li vrcholem sopky, tím nejmenším, co můžete udělat, je dýmat. A tak dýmal, denně vypouštěl mohutný oblak, v noci vydával ohnivou záři, všichni jej viděli již z dálky. Pomalu a neodvratně se tito znepokojení pozorovatelé sešli a spojili k vzájemné obraně.

... Avšak za vším tím pozérstvím a za stafáží, která je doprovázela, se skrýval docela obyčejný, marnivý, avšak vcelku dobromyslný člověk, který doufal, že jej budou považovat za druhého Bedřicha Velikého.²

Nejvíce ze všeho císař usiloval o mezinárodní uznání důležitosti Německa a především jeho síly. Pokoušel se provozovat to, co se svou suitou nazýval *Weltpolitik*, tedy globální politiku, avšak nikdy nedefinoval ani tento termín, ani jeho vztah k německým národním zájmům. Za jeho hesly se skrývalo intelektuální vakuum: agresivní jazyk maskoval vnitřní prázdnotu, rozmáchlá hesla zakrývala bázlivost a totální dezorientaci. Chvástání spojené s nerozhodností byly odkazem dvou století německého provincialismu. I kdyby německá politika bývala moudrá a odpovědná, integrace německého kolosu do existujícího mezinárodního rámce by byla krajně obtížná. Avšak výbušná směs osobností a domácích institucí každý takový kurz znemožnila. Namísto toho vedla k bezduché zahraniční politice, která dokázala na Německo přivolat vše, čeho se vždy obávalo.

Během dvaceti let po propuštění Bismarcka se Německu podařilo dosáhnout nebývalého zvratu v systému aliancí. V roce 1898 stála Francie a Velká Británie na pokraji války o Egypt. Nepřátelství mezi Velkou Británií a Ruskem bylo po většinu devatenáctého století stálým faktorem mezinárodních vztahů. V různých dobách hledala Británie proti Rusku spojence. Předtím, než si zvolila Japonsko, to zkusila s Německem. Nikdo by si byl nepomyslel, že Velká Británie, Francie a Rusko nakonec skončí na téže straně. Avšak právě to se o deset let později v důsledku neústupné a hroživé německé diplomacie stalo.

² Winston S. Churchill, *Great Contemporaries*, University of Chicago Press, Chicago a Londýn 1973, s. 37n.

I přes veškerou složitost svých manévřů se Bismarck nikdy nepokusil překročit tradice rovnováhy moci. Jeho nástupcům však byla rovnováha moci zjevně nepohodlná. Zřejmě vůbec nechápali, že čím více zvyšují svoji sílu, tím více to povede – v duchu systému evropské rovnováhy – k vytváření kompenzačních koalicí a ke zbrojení.

Německým vůdcům se nelíbila neochota jiných států spojovat se se zemí, která se již stala nejsilnější v Evropě a jejíž síla vzbuzovala obavy z německé hegemonie. Zastrášovací taktika jim připadala jako nejlepší způsob, jak dát sousedům najevo meze jejich síly a snad i výhody, které by jim přátelství s Německem přineslo. Tento urážlivý přístup měl zcela opačný účinek. Bismarckovi němečtí nástupci se snažili zajistit své zemi absolutní bezpečnost. Ohrožovali všechny ostatní evropské národy absolutní nejistotou, což téměř automaticky vedlo k vytváření vyvažujících koalicí. K nadvládě nevedou žádné diplomatické zkratky. Jediná cesta, která k ní vede, je válka. Toto pochopili provinciální politikové pobismarckovského Německa až tehdy, když bylo k odvrácení globální katastrofy příliš pozdě.

Je ironií osudu, že po většinu dějin císařského Německa bylo za hlavní hrozbu míru považováno Rusko, nikoli Německo. Nejprve Palmerston a poté Disraeli byli přesvědčeni, že Rusko má v úmyslu proniknout do Egypta a do Indie. Podobný strach německých vůdců, že je co nevidět převálcují ruské hordy, dosáhl v roce 1913 takové intenzity, že o rok později významně přispěl k jejich rozhodnutí prosadit osudnou konfrontaci.

Ve skutečnosti bylo jen málo skutečných důvodů k obavám, že by Rusko mohlo usilovat o vytvoření evropského impéria. Tvrzení německé vojenské kontrarozvědky, že se Rusko na takovouto válku připravuje, byla sice pravdivá, avšak zároveň bezvýznamná. Všechny členské státy obou aliancí, opojené novou technologií železnic a mobilizačními plány, neustále prováděly vojenské přípravy, jejichž rozsah vůbec neodpovídal významu sporů, o něž šlo. Tyto horečné přípravy nesouvisely s žádným definovatelným cílem, a právě proto byly interpretovány jako znamení obrovských, i když mlhavých ambicí. Vystihl to kníže von Bülow, německý kancléř v letech 1900 až 1909, když se ztotožnil s názorem Bedřicha Velikého, že „ze všech sousedů Pruska je nejnebezpečnější ruské impérium, a to jak svojí silou, tak svojí polohou“.³

Evropa vždy považovala obrovské a houževnaté Rusko za cosi tajuplného. Všechny evropské státy se pokoušely zvětšit své území pomocí hro-

³ Bedřich Veliký, citováno v: *Memoirs of Prince von Bülow: From Secretary of State to Imperial Chancellor*, Little, Brown and Co., Boston 1931, s. 52.

zeb a protihrozeb. Avšak Rusko jako by pudil k expanzi jeho vlastní rytmus. Zadržet je mohlo pouze nasazení větší síly, než mělo k dispozici samo, obvykle za cenu války. Ve všech krizích se zdálo, že má Rusko nadosah rozumné urovnání, lepší, než jakého nakonec dosáhlo. Avšak Rusko vždy dávalo přednost riziku porážky před kompromisem. Tak tomu bylo v krymské válce v roce 1854, v balkánských válkách v letech 1875–1878 a před rusko-japonskou válkou v roce 1904.

Tyto tendence do jisté míry pramenily z geografické polohy Ruska, které zčásti patřilo k Evropě, zčásti k Asii. Na západě bylo součástí evropského koncertu a podílelo se na vytváření složitých pravidel mocenské rovnováhy. Přesto ruští vůdcové většinou odmítali výzvy k dosažení rovnováhy. Jestliže nebyly splněny jejich požadavky – například v období předcházejícím krymskou válku v roce 1854, v balkánských válkách a opět v roce 1885, kdy Rusko málem šlo do války s Bulharskem –, uchýlovali se k válce. Ve Střední Asii stálo Rusko proti slabým chanátům, na něž se princip mocenské rovnováhy nevztahoval, a na Sibíři, dokud nenarazilo na Japonsko, mohlo expandovat – stejně jako Amerika – napříč řídcí osídleným kontinentem.

Na evropských fórech bylo Rusko ochotno naslouchat argumentům ve prospěch mocenské rovnováhy, avšak jeho zásadami se neřídilo. Zatímco evropské národy vždy tvrdily, že osud Turecka a Balkánu musí vyřešit evropský koncert, Rusko se vždy chtělo s touto otázkou vypořádat jednostranně a silou – ve smlouvě Adrianopolské v roce 1829, smlouvě v Unkiar-Skelessi v roce 1833, v konfliktu s Tureckem v roce 1853 a v balkánských válkách v letech 1875–1878 a 1885. Rusko očekávalo, že se Evropa nebude dívat, a mělo pocit křivdy, když se dívala. Stejný problém se objevil po druhé světové válce, když západní spojenci tvrdili, že osud východní Evropy se týká Evropy jako celku, zatímco Stalin tvrdil, že východní Evropa, a zvláště Polsko, je v sovětské sféře, a že se proto její budoucnost západních demokracií netýká. A podobně jako jeho carští předchůdci i Stalin postupoval jednostranně. Nevyhnutelně však musela vzniknout nějaká koalice západních sil, která by se ruskému vojenskému tlaku postavila na odpor a pokusila se anulovat to, co Rusko vnutilo svým sousedům. V období po druhé světové válce trvalo celou generaci, než se historický model opět prosadil.

Jakmile se Rusko dalo na pochod, jen zřídka kdy projevovalo smysl pro vlastní meze. Když neuspělo, pěstovalo si uraženost a čekalo, až přijde čas odvety – po většinu devatenáctého století proti Velké Británii, proti Rakousku po krymské válce, proti Německu po berlínském kongresu a proti Spojeným státům za studené války. Zatím nevíme, jak bude no-

vé postsovětské Rusko reagovat na zhroucení svého historického impéria a ztrátu svých satelitů poté, co plně absorbuje otřes z této dezintegrace.

V Asii naráželo ruské vědomí vlastního poslání na ještě menší politické a zeměpisné překážky. Po celé osmnácté století a po většinu století devatenáctého jednalo Rusko na Dálném východě samo. Bylo první evropskou mocností, která stanula tváří v tvář Japonsku, a první, která uzavřela smlouvu s Čínou. Tato expanze, již dosáhl poměrně malý počet osadníků a vojenských dobrodruhů, nevedla k žádnému konfliktu s evropskými mocnostmi. O nic významnější nebyly ani sporadické ruské srážky s Čínou. Oplátkou za ruskou pomoc proti bojovným kmenům přepustila Čína v osmnáctém a devatenáctém století ruské vládě rozsáhlá území. To vedlo k řadě „nerovných smluv“, které od té doby odsoudily všechny čínské vlády, zvláště komunistická.

Pro Rusko bylo typické, že jeho chuť pozřít další asijská území s každou novou akvizicí rostla. Sergej Witte, ruský ministr financí a carův důvěrník, napsal v roce 1903 Mikuláši II.: „Vzhledem k naší předlouhé hranici s Čínou a naší výjimečně výhodné situaci je pohlcení značné části čínské říše Ruskem pouze otázkou času.“⁴ Stejně jako v případě osmanské říše ruští vůdcové zaujali stanovisko, že Dálný východ je ruskou záležitostí, do níž zbytek světa nemá právo zasahovat. K ruskému postupu na všech frontách docházelo někdy simultánně, avšak častěji Rusové postupovali a stahovali se podle toho, kde jim expanze připadala méně riskantní.

Politický aparát carského Ruska odrážel dvojí tvář impéria. Ruské ministerstvo zahraničí bylo jedním z oddělení ruského kancléřství, kde pracovali nezávislí úředníci, kteří byli v podstatě západně orientovaní.⁵ Často se jednalo o pobaltské Němce, kteří považovali Rusko za evropský stát, jehož politika by měla probíhat v kontextu evropského koncertu. S kancléřstvím však soupeřilo asijské oddělení, které bylo stejně nezávislé a které odpovídalo za ruskou politiku k osmanské říši na Balkáně a na Dálném východě – jinými slovy na všech frontách, na nichž Rusko skutečně postupovalo.

Na rozdíl od kancléřství se asijské oddělení necítilo být součástí evropského koncertu. Považovalo evropské státy za překážku v cestě svých plánů. Kdekoli to bylo možné, snažilo se dosáhnout ruských cílů pomocí jednostranných smluv nebo válek zahajovaných bez jakéhokoli ohledu

⁴ Citováno v: Maurice Bompard, *Mon Ambassade en Russie, 1903–1908*, Paříž 1937, s. 40.

⁵ B. H. Sumner, *Russia and the Balkans 1870–1880*, Shoe String Press, Hamden (Conn.) 1962, s. 23n.

na Evropu. Protože Evropa trvala na společném urovnání problémů Balkánu a osmanské říše, nutně propukaly časté konflikty. Rusko bylo stále více pobouřeno tím, že jeho záměry překazily mocnosti, které Rusové považovali za vetřelce.

Ruská expanze byla zčásti ofenzivní, zčásti defenzivní. Tento dvojitý charakter měla odjakživa. Ruská vláda, dokonce i v komunistickém období, měla vždy více společného s autokratickým dvorem osmnáctého století než se supervelmocí století dvacátého. Proto vnější svět ruské cíle tak obtížně chápal. Ani carské, ani komunistické Rusko nikdy nezrodilo velkého ministra zahraničí. Všichni jeho ministři zahraničí – Nesselrode, Gorčakov, Giers, Lamsdorff, a dokonce i Gromyko – byli kvalifikovaní a schopní muži, avšak pravomoc k vytváření dlouhodobé politiky neměli. Byli pouhými služebníky vrtošivých a duševně nevyrovnaných samovládčů, o jejichž přízeň museli soutěžit s mnoha důležitějšími vnitropolitickými faktory. Carské Rusko nemělo žádného Bismarcka, žádného Salisburyho, žádného Roosevelta – zkrátka žádného prakticky založeného ministra, který by byl vybaven výkonnou mocí ve všech aspektech zahraniční politiky.

Dokonce i v dobách, kdy byl dominantní osobností car, zabránil ruský autokratický systém vzniku koherentní zahraniční politiky. Jakmile si carové našli ministra zahraničí, s nímž byli spokojeni, drželi jej v úřadě až do věku, kdy se stal senilním, jako v případě Nesselrodeho, Gorčakova a Gierse. Po většinu devatenáctého století Rusko vystačilo jen s těmito třemi ministry zahraničí, kteří i v nejpokročilejším věku prokazovali neoceňitelnou pomoc zahraničním státníkům. Ti je považovali za jediné osobnosti, které stály v Petrohradu za návštěvu, protože byli jedinými úředníky, kteří měli přístup k carovi. Prakticky všem ostatním protokol zakazoval i jen požádat o audienci u cara.

Rozhodování bylo o to obtížnější, že se carova výkonná moc často střetávala s jeho aristokratickými představami o vznešeném životním stylu. Například bezprostředně po podepsání Zajišťovací smlouvy, v období klíčovém pro ruskou zahraniční politiku, opustil Alexandr III. na čtyři měsíce Petrohrad. V době od července až do října 1887 jachtařil, sledoval manévry a našel si čas i pro cestu do Dánska, kde navštívil příbuzné své manželky. V době, kdy byl jediný člověk se skutečnou rozhodovací pravomocí mimo dosah, uvízla ruská zahraniční politika na mrtvém bodě. Carovu politiku často ovládaly nejen chvilkové emoce, nýbrž i nacionalistická agitace rozdmýchávaná armádou. Vojenští dobrodruzi – jako ve Střední Asii generál Kaufmann – ministrům zahraničí vůbec nevěnovali pozornost. Gorčakov pravděpodobně nelhal, když v rozhovorech s brit-

skými velvyslanci – popsaných v předcházející kapitole – přiznal, jak málo ví o Střední Asii.

Za cara Mikuláše II., který panoval v letech 1894–1917, již Rusko muselo za svévolnost svých institucí zaplatit. Mikuláš nejprve zatáhl Rusko do katastrofální války s Japonskem a poté dovolil, aby se jeho země stala zajatcem aliančního systému, který učinil válku s Německem prakticky neodvratnou. Rusko zaměřilo svoji energii na expanzi. Vyčerpávalo se zahraničními konflikty, které jeho expanze vyvolávala, a tím oslabilo svoji sociální a politickou strukturu. Porážka ve válce s Japonskem v roce 1905 je měla varovat, že již nezbývá mnoho času pro vnitropolitickou konsolidaci prosazovanou velkým reformátorem Petrem Stolypinem. Rusko si potřebovalo oddychnout, ale místo toho se vrhlo do dalšího zahraničního dobrodružství. Po neúspěchu v Asii se vrátilo k panslavistickému snu a ke snaze zmocnit se Cařihradu, která se ale tentokrát vymkla kontrole.

Od určité chvíle již expanzionismus moc Ruska neposiloval, nýbrž oslaboval. V roce 1849 bylo Rusko obecně považováno za nejsilnější evropský stát. O sedmdesát let později se jeho dynastie zhroutila a Rusko načas vyklidilo své velmocenské postavení. V letech 1848 až 1914 se účastnilo více než půl tuctu válek (nepočítaje v to války koloniální). Válčilo tedy daleko častěji než kterákoli jiná velmoc. Ve všech těchto konfliktech, s výjimkou intervence v Maďarsku v roce 1849, finanční a politické náklady Ruska značně přesáhly jeho možné zisky. I když si každý z těchto konfliktů vyžádal svoji daň, Rusko i nadále ztotožňovalo své velmocenské postavení s územní expanzí. Lačnělo po dalším území, které ani nepotřebovalo, ani nedokázalo strávit. Blízký poradce cara Sergej Witte Mikulášovi II. slíbil, že „z pobřeží Pacifiku a z výšin Himaláji bude Rusko dominovat nejen asijským záležitostem, ale i evropským“.⁶ Ekonomický, sociální a politický rozvoj by byl pro velmocenské postavení Ruska v průmyslovém věku daleko výhodnější než získání Bulharska jako satelitního státu či zřízení ruského protektorátu v Koreji.

Pár ruských vůdců – například Gorčakov – moudře pochopilo, že pro Rusko „rozšíření území je rozšířením slabosti“,⁷ avšak jejich názory nedokázaly zkrotit ruskou mánií dobývat nová území. Nakonec se komunistické impérium zhroutilo v podstatě ze stejných důvodů jako carské. Sovětský svaz by na tom byl daleko lépe, kdyby zůstal po druhé světové válce

⁶ Sergej Witte, citováno v: Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire, 1801–1917*, The Clarendon Press, Oxford 1967, s. 581–82.

⁷ Citováno v: lord Augustus Loftis, *Diplomatic Reminiscences*, 2. řada, sv. 2, Londýn 1892, s. 38.

ve svých hranicích a kdyby se jeho vztahy ke státům oblasti, v níž zřídil svoji satelitní sféru, vyvíjely podobně jako s Finskem.

Když na sebe ve středu evropského kontinentu narazily dva kolosy – silné, deroucí se Německo a obrovské, houževnaté Rusko – vyvstala hrozba konfliktu bez ohledu na to, že Německo nemělo ve válce s Ruskem co získat a že Rusko mohlo ve válce s Německem všechno ztratit. Evropský mír tedy závisel na jediné zemi, která po celé devatenácté století tak zručně a s takovou umírněností hrála roli jazýčku na vahách.

Ještě v roce 1890 termín „skvělá izolace“ přesně vystihoval britskou zahraniční politiku. Britští poddaní hrdě hovořili o své zemi jako o „setrvačnicku“ Evropy, jehož váha různým koalicím kontinentálních mocností nedovolovala, aby se staly dominantními. Vstup do takových aliancí se britským státníkům tradičně přičil téměř stejně jako americkým izolacionistům. Avšak o pouhých dvacet pět let později umíraly na rozbahněných polích Flander statisíce Angličanů, kteří bojovali proti německému nepříteli na straně francouzského spojence.

Mezi lety 1890 a 1914 proběhla v britské zahraniční politice pozoruhodná změna. Bylo velkou ironií, že muži, kteří v průběhu první části této změny Velkou Británii vedli, představovali vše, co bylo na Velké Británii a na britské zahraniční politice tradiční. Markýz Salisbury byl totiž stoprocentně mužem establishmentu. Pocházel ze starobylé rodiny Cecilů. Jeho předkové sloužili jako nejvyšší ministři britským monarchům již od dob královny Alžběty I. Král Eduard VII., který panoval od roku 1901 do roku 1910 a jehož rodina se ve srovnání s Cecily jevila jako parvenuové, si občas stěžoval na protektorský tón, kterým s ním Salisbury mluvil.

Salisburyho snadný politický vzestup byl přímo předurčen. Po absolvování oxfordské koleje Christ Church cestoval mladý Salisbury po Evropě, zdokonalil se ve francouzštině a setkával se s hlavami států. Ve věku osmačtyřiceti let, poté, co sloužil jako místokrál Indie, se stal Disraeliho ministrem zahraničí a sehrál významnou úlohu na berlínském kongresu, kde se účastnil většiny každodenních jednání. Po Disraeliho smrti převzal vedení konzervativní strany a – až na Gladstoneovu poslední vládu v letech 1892–1894 – se stal dominantní postavou britské politiky v posledních patnácti letech devatenáctého století.

V některých ohledech se postavení Salisburyho příliš nelišilo od postavení prezidenta George Bushe, i když britský státník sloužil v nejvyšším úřadě své země déle. Oba se klenuli nad světem, který v době jejich nástupu do úřadu již končil. Oba uměli řídit to, co zdědili, a proto dokázali ovlivnit dějiny. Bushův pohled na svět vytvářela studená válka, v níž se dostal na výsluní a jejimuž konci musel na vrcholu své kariéry předsedat.

Salisburyho názory se utvářely v Palmerstonově éře bezkonkurenční britské moci v zámoří a nesmiřitelného anglo-ruského soupeření. Za Salisburyho vlády tyto faktory zjevně ztrácely svoji váhu.

Salisbury se musel vyrovnat s poklesem relativního postavení Velké Británie. Její obrovské hospodářské moci se nyní vyrovnalo Německo. Rusko a Francie zintenzivnily své imperiální snahy a ohrožovaly britskou říši téměř po celém světě. I když si Velká Británie stále udržovala primát, nadvláda, kterou měla v polovině devatenáctého století, se začala rozplývat. Stejně jako se obratně přizpůsoboval nepředvídanému vývoji Bush, v devadesátých letech minulého století vedoucí politikové Velké Británie rozpoznali nutnost přizpůsobit tradiční politiku nové, nečekané realitě.

Oblouklý a vrásčitý lord Salisbury spíše ztělesňoval spokojenost Velké Británie se statem quo než jeho transformaci. Jako autor vazby „skvělá izolace“ zdánlivě sliboval, že bude provádět tradiční britskou politiku: pevně se postaví proti jiným imperiálním mocnostem v zámoří a účastní se kontinentálních aliancí jen v případě, že by to byla poslední možnost, jak zabránit agresorovi ve změně mocenské rovnováhy. Pro Salisburyho vyplývalo z ostrovního postavení Velké Británie, že ideální politikou je aktivita na moři a neúčast v běžných kontinentálních aliancích. „My Britové jsme ryby,“ prohlásil bez obalu při jedné příležitosti.

Nakonec Salisbury musel uznat, že hypertrofovanému britskému impériu hrozí tlak Ruska na Dálném a Blízkém východě a tlak Francie v Africe. Do závodů o kolonie se přihlásilo i Německo. I když se Francie, Německo a Rusko na kontinentě často dostávaly do vzájemných konfliktů, v zámoří se často střetávaly s Velkou Británií. Té totiž patřila Indie, Kanada a velká část Afriky. Kromě toho si chtěla udržet dominantní vliv nad obrovskými územími, a to nikoliv přímou nadvládou – ze strategických důvodů nehodlala dopustit, aby připadla do rukou jiné mocnosti. Salisbury tento nárok nazýval „jakési vyčlenění území, které v případě jeho rozpadu Anglie nechce přenechat žádné jiné mocnosti“.⁸ K těmto oblastem patřil Perský záliv, Čína, Turecko a Maroko. V devadesátých letech devatenáctého století Velkou Británii tísnily nekonečné střety s Ruskem v Afghánistánu, v oblasti Bosporu a Dardanel a v severní Číně, zatímco v Egyptě a Maroku se její zájmy střetávaly s francouzskými.

Dohoda o Středozeří z roku 1887 Velkou Británii nepřímo přidružila k Trojspolku Německa, Rakouska-Uherska a Itálie. Británie doufala, že by ji Itálie a Rakousko mohly posílit v jednáních s Francií v severní Af-

⁸ Citováno v: Raymond Sontag, *European Diplomatic History, 1871–1932*, The Century Co., New York 1933, s. 59.

rice a s Ruskem na Balkáně. Avšak tyto dohody byly pouhým provizoriem.

Bez svého strategického mistra nová německá říše nevěděla, jak se svojí příležitostí naložit. Geopolitická realita postupně zbavovala Velkou Británii skvělé izolace, přestože se tomu tradicionalisté silně bránili. Prvním krokem k větší angažovanosti na kontinentě se stalo úsilí o zlepšení vztahů s císařským Německem. Němečtí politikové byli přesvědčeni, že Rusko a Velká Británie zoufale Německo potřebují. Proto se jim zdálo, že budou moci s oběma zároveň tvrdě vyjednávat, aniž by specifikovali, čeho chtějí dosáhnout. Vůbec jim nepřišlo na mysl, že by jejich postup mohl Rusko a Velkou Británii vzájemně sblížit. Po odmítnutí těchto návrhů žádajících vše nebo nic se němečtí vůdci rozmrzele stáhli, a poté se jejich rozmrzelost záhy změnila v bojechtivost. Tento přístup ostře kontrastoval s francouzským. Francouzi se smířili s pomalým postupem pomocí malých kroků. Čekali dvacet let, než navrhli dohodu Rusku, a Velké Británii ji navrhli po dalších patnácti letech. I přes veškerý rozruch, který pobismarckovské Německo vyvolávalo, byla jeho zahraniční politika velmi amatérská, krátkozraká, a dokonce i bojácná, když měla čelit konfrontacím, které sama vyvolala.

První krok na této osudné cestě učinil Vilém II. v roce 1890, krátce po propuštění Bismarcka. Odmítl carovu nabídku obnovit Zajišťovací smlouvu na další tři roky. Zamítnutím ruského návrhu hned na počátku svého panování císař a jeho poradci vytáhli snad nejdůležitější nit ze tkáně Bismarckova systému překrývajících se aliancí. Vedly je k tomu tři důvody: za prvé chtěli svoji politiku učinit co možná „jednoduchou a průhlednou“ (nový kancléř Caprivi se jednou přiznal, že prostě nemá Bismarckovu schopnost žonglovat s osmi míčky najednou), za druhé chtěli Rakousko ujistit, že aliance s ním je pro ně nejdůležitější, a konečně považovali Zajišťovací smlouvu za překážku vytvoření aliance s Velkou Británií, již dávali přednost.

Každý z těchto důvodů byl názorným příkladem geopolitického nepochopení, kterým se Německo Viléma II. stále více izolovalo. Poloha a dějiny Německa byly bytostně složité. Všechny jejich početné aspekty nemohla vzít v úvahu žádná „jednoduchá“ politika. Právě nejednoznačnost smlouvy s Ruskem a zároveň aliance s Rakouskem Bismarckovi po dvacet let umožňovala vyvažovat rakouské obavy a ruské ambice a nedopustit roztržku s jednou z těchto mocností či eskalaci chronických balkánských krizí. Vypršení Zajišťovací smlouvy vedlo k přesně opačné situaci: zúžení německých opcí podpořilo rakouský avanturismus. Ruský ministr zahraničí Nikolaj de Giers to pochopil okamžitě. Poznamenal: „Rozvázání

naši [Zajišťovací] smlouvy uvolnilo Videň zpod moudré, blahovolné, avšak zároveň přísné kontroly knížete Bismarcka.“⁹

Neobnovením Zajišťovací smlouvy Německo nejen ztratilo možnost ovlivňovat Rakousko. Především zvětšilo ruské obavy. Orientaci Německa na Rakousko v Petrohradě interpretovali jako novou ochotu podpořit habsburskou monarchii na Balkáně. Jakmile se Německo stalo překážkou ruských cílů v oblasti, v níž nikdy předtím nešlo o životní německý zájem, začalo si Rusko logicky hledat protiváhu, kterou mu s mimořádnou ochotou poskytla Francie.

Ruské pokušení sblížit se s Francií posilovala německá koloniální dohoda s Velkou Británií, která rychle následovala po císařově odmítnutí obnovy Zajišťovací smlouvy. Velká Británie získala od Německa prameny Nilu a území ve východní Africe včetně ostrova Zanzibaru. Německo získalo poměrně bezvýznamné území spojující jihozápadní Afriku s řekou Zambezi, takzvaný Capriviho pruh, a také ostrov Helgoland v Severním moři, který měl údajně určitou strategickou hodnotu pro obranu německého pobřeží před námořním útokem.

Pro obě strany to nebyl špatný kompromis, i když vedl k prvnímu z celé řady nedorozumění. Londýn dohodu považoval za nástroj řešení koloniálních problémů v Africe, zatímco Německo ji považovalo za předejru k anglo-německé alianci. Rusko zašlo ještě dál, když ji interpretovalo jako první krok Anglie k členství v Trojspolku. Ve zprávě barona Staala, ruského velvyslance v Berlíně, se objevují obavy z paktu mezi Německem, historickým přítelem Ruska, a jeho tradičním nepřítelem Velkou Británií:

Je téměř jisté, že ti, které sjednocují početné zájmy a pozitivní angažmá na jednom místě světa, budou shodně postupovat ve všech velkých otázkách, které mohou na mezinárodním poli vzniknout... Bylo prakticky dosaženo dohody s Německem, které se nebude moci vyhnout reakci na vztahy Anglie s ostatními mocnostmi Trojspolku.¹⁰

Rozběhlo se to, čeho se Bismarck tak obával: vytváření koalicí. Konec Zajišťovací smlouvy otevřel cestu k francouzsko-ruské alianci.

Německo nekalkulovalo s tím, že by Francie mohla někdy uzavřít alianci s Ruskem, neboť Rusové neměli žádný zájem bojovat za Alsasko-Lotrin-

⁹ Nikolaj de Giers, citováno v: Ludwig Reiners, *In Europa gehen die Lichter aus: Der Untergang des Wilhelminischen Reiches*, Mnichov 1981, s. 30.

¹⁰ Baron Staal, citováno v: William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, 1. vyd., Alfred A. Knopf, New York 1935, s. 7.

sko, zatímco Francouzi neměli žádný zájem bojovat za balkánské Slovany. To se stalo jedním z mnoha absurdních omylů pobismarckovského vedení císařského Německa. Jakmile se Německo neodvolatelně postavilo na stranu Rakouska, Francie a Rusko se i přes rozběžnost svých cílů začaly navzájem potřebovat, neboť žádná z obou mocností nemohla svých strategických cílů dosáhnout, aniž by nejprve porazila, či alespoň oslabila Německo. Francie věděla, že se Německo bez války nikdy nevzdá Alsaska-Lotrinska, zatímco Rusko vědělo, že bez porážky Rakouska nikdy nezdědí slovanské části rakouské říše: takové porážce bylo Německo odhodláno zabránit, jak dalo jasně najevo svým odmítnutím prodloužení Zajišťovací smlouvy. A bez pomoci Francie nemělo Rusko proti Německu šanci.

Rok poté, co Německo odmítlo obnovit Zajišťovací smlouvu, podepsaly Francie a Rusko předběžnou konvenci o vzájemné diplomatické podpoře. Starý ruský ministr zahraničí Giers varoval, že smlouva nevyřeší základní problém, neboť hlavním protivníkem Ruska nebylo Německo, nýbrž Velká Británie. Francie se zoufale snažila uniknout z izolace, do níž ji uvrhl Bismarck. Proto souhlasila s klauzulí, která Francii zavazovala poskytnout Rusku diplomatickou podporu v každém koloniálním konfliktu s Velkou Británií.

Francouzští vůdcové tuto protibritskou klauzuli považovali za nevelké vstupné do svazku, který se nutně musel změnit v protiněmeckou koalici. Od té doby se Francie snažila rozšířit francouzsko-ruskou dohodu tak, aby vznikla vojenská aliance. I když ruští nacionalisté dávali takovému vojenskému paktu přednost, protože by urychlil rozpad rakouské říše, hrabě Vladimír Lamsdorff, který posléze v křesle ministra zahraničí vystřídal Gierse, si začátkem února roku 1892 zapsal do deníku:

[Francouzi] se nás chystají zavalit nabídkami dohody o společných vojenských akcích v případě útoku třetí strany... Ale proč takovou dobrou věc přehánět? Potřebujeme klid a mír, neboť se potýkáme s hladem, neuspokojivým stavem našich financí, nedokončili jsme dosud náš zbrojní program, náš dopravní systém je v zoufalém stavu a svoji činnost obnovil tábor nihilistů.¹¹

Nakonec francouzští politikové Lamsdorffovy obavy rozptýlili nebo je smetl ze stolu car. V roce 1894 byla podepsána vojenská konvence, v níž Francie souhlasila s pomocí Rusku v případě, že by bylo napadeno Ně-

meckem nebo kdyby je napadlo v součinnosti s Německem Rakousko. Rusko se zavázalo k podpoře Francie v případě německého útoku nebo útoku Německa ve spojení s Itálií. Zatímco francouzsko-ruská dohoda z roku 1891 byla diplomatickým nástrojem a bylo možné tvrdit, že je zaměřena stejně proti Velké Británii jako Německu, nová vojenská konvence předpokládala jediného protivníka – Německo. Stala se předělem na cestě, po níž Evropa chvátala do války. Později o ní George Kennan hovořil jako o „osudné alianci“ (zahrnoval do ní jak dohodu Francie a Ruska z roku 1891, tak následnou vojenskou konvenci z roku 1894).

Francouzsko-ruská aliance znamenala začátek konce mocenské rovnováhy. Ta nejlépe funguje tehdy, když je splněna přinejmenším jedna z následujících podmínek: Za prvé – každá země musí mít pocit, že se může podle momentální situace spojit z kterýmkoli jiným státem. Po většinu osmnáctého století se rovnováha měnila podle neustále se přeskupujících spojenectví. Stejně tomu bylo v období Bismarckově až do roku 1890. Za druhé – musí existovat pevné aliance; stát vykonávající funkci jazyčku na vahách přitom musí dbát na to, aby žádná z existujících koalicí nepřevládla. Tak tomu bylo po uzavření francouzsko-ruské smlouvy, kdy Velká Británie dále hrála svoji úlohu vyrovnávacího faktoru a kdy se obě strany ucházely o její přízeň. Za třetí – pokud v systému pevných aliancí schází stát, který by hrál roli jazyčku na vahách, musí být soudržnost aliancí poměrně nízká, takže v jakémkoli sporu jsou možné buď kompromisy nebo změny ve složení koalicí.

Tam, kde není splněna žádná z těchto podmínek, diplomacie strne. Vznikne hra, kde zisk jednoho znamená ztrátu druhého. Nevyhnutelně propukají závody ve zbrojení a roste napětí. Taková situace nastala za studené války. Nejinak tomu bylo na počátku dvacátého století, když se Velká Británie přidala k francouzsko-ruské alianci a v roce 1908 s Francií a Ruskem založila Trojdohodu.

Na rozdíl od studené války mezinárodní pořádek po roce 1891 neustrnul po jediném nárazu. Trvalo patnáct let, než byly všechny tři prvky pružnosti postupně zničeny. Po vytvoření Trojdohody přestala fungovat mocenská rovnováha. Zkoušky síly se staly pravidlem, nikoli výjimkou. Znamenalo to konec diplomacie pojmávané jako umění kompromisu. Stalo se pouze otázkou času, kdy se v důsledku nějaké krize události vymknou kontrole.

Avšak v roce 1891 Německo tváří v tvář protiněmeckému spojení Francie a Ruska stále doufalo, že dokáže uzavřít vyvažující alianci s Velkou Británií, po níž Vilém II. toužil, již však svojí zbrklostí znemožnil. Koloniální dohoda z roku 1890 nevedla k alianci, které se ruský velvyslanec

¹¹ Citováno v: George F. Kennan, *The Fateful Alliance: France, Russia and the Coming of the First World War*, Pantheon, New York 1984, s. 147.

obával. Zčásti to způsobila domácí britská politika. Když se v roce 1892 starý Gladstone naposledy stal předsedou vlády, urazil přecitlivělé ego německého císaře odmítnutím jakéhokoli sdružování s autokratickým Německem či Rakouskem.

Základním důvodem neúspěchu několika pokusů o založení anglo-německé aliance však bylo tvrdošíjné nepochopení tradiční britské zahraniční politiky i skutečných požadavků bezpečnosti Německa německým vedením. Po jedno a půl století Velká Británie odmítala vstupovat do vojenských aliancí s předem nedefinovanými cíli. Brala na sebe pouze dva druhy závazků: omezené vojenské dohody s definovatelnými, jasně specifikovanými hrozbami nebo dohody o diplomatické spolupráci v těch otázkách, v nichž se zájmy Británie shodovaly se zájmy jiné země. Svým způsobem byla britská definice dohody ovšem tautologická: Velká Británie byla ochotna spolupracovat, pokud se rozhodla spolupracovat. Avšak dohody také vytvářejí mravní a psychologické svazky a předpoklad – i když ne právní závazek – společného jednání v případě krize. Dohoda by byla udržela odstup Velké Británie od Francie a Ruska, nebo by přinejmenším zkomplikovala jejich sblížení.

Německo takové neformální postupy odmítalo. Vilém II. trval na tom, co nazýval aliancí kontinentálního typu. „Jestliže chce Anglie spojence či pomoc,“ řekl v roce 1895, „musí se zřítí své nezávazné politiky, poskytnout záruky a uzavřít smlouvy kontinentálního typu.“¹² Co však mohl mít císař na mysli, když hovořil o záruce kontinentálního typu? Po téměř století skvělé izolace nebyla Velká Británie zjevně ochotna se na kontinentě trvale zavazovat, tedy učinit něco, čemu se důsledně po sto padesát let bránila, zvláště ne ve vztahu k Německu, které se rychle stávalo nejsilnější zemí na kontinentě.

Německý tlak na získání formálních záruk dosáhl pravého opaku. Německo je ve skutečnosti nepotřebovalo, protože bylo natolik silné, že mohlo porazit každého potenciálního protivníka na kontinentu nebo jejich kombinaci, dokud se ke straně protivníků Německa nepřipojila Velká Británie. Německo nemělo od Velké Británie požadovat alianci, nýbrž blahovolnou neutralitu v případě války na kontinentě – a k tomu nepotřebovalo alianci, nýbrž jen uspořádání na úrovni dohody. Německo žádalo to, co nepotřebovalo, a nabízelo Velké Británii to, co ona nechtěla (dalekosáhlé závazky k obraně britského impéria), a tím vyvolalo ve Velké Británii podezření, že ve skutečnosti usiluje o světovládu.

¹² Císař Vilém, citováno v: Norman Rich, *Friedrich von Holstein: Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and Wilhelm II*, Cambridge University Press, Cambridge 1965, s. 465.

Německá netrpělivost jen zvětšila rezervovanost Britů, kteří začínali mít vážné pochyby o úsudku jejich nápadníka. „Nerad bych ignoroval očividné obavy svých německých přátel,“ napsal Salisbury. „Avšak dnes není moudré se příliš řídit jejich radami. Jejich mazaný Achítófel odešel. Jedná se s nimi daleko příjemněji a snadněji, ale postrádám mimořádnou pronikavost starého pána [Bismarcka].“¹³

Zatímco německé vedení zbrkle usilovalo o aliance, německá veřejnost požadovala stále důraznější zahraniční politiku. Pouze sociální demokraté načas odolávali, i když nakonec i oni podlehli veřejnému mínění a v roce 1914 podpořili vyhlášení války. Vedoucí německé třídy neměly žádné zkušenosti s evropskou diplomacií a ještě menší se světovou politikou, kterou tak halasně zdůrazňovaly. Po dvou světových válkách se junkeři, kteří dovedli Prusko k ovládnutí Německa, stali předmětem opovržení, zvláště ve Spojených státech. Ve skutečnosti byli tou sociální vrstvou, která se v zahraniční politice nejméně provinila přeháněním. V zásadě se orientovali na kontinentální politiku a o mimoevropské události projevovali jen malý zájem. Nacionalistická agitace vycházela spíše z nových tříd: průmyslových manažerů a rostoucího počtu humanistických vzdělanců. Na rozdíl od Velké Británie a Francie s jejich několikasetletou parlamentní tradicí tuto agitaci v německém politickém systému netlumil parlament. Parlamentní instituce západních demokracií dokázaly silné nacionalistické proudy usměrňovat; v Německu se tyto proudy mohly projevit pouze v mimoparlamentních nátlakových skupinách.

Navzdory autokratickému systému Německa byli jeho vůdcové mimořádně citliví k veřejnému mínění a silně ovlivněni nacionalistickými nátlakovými skupinami, které pohlížely na diplomacii a mezinárodní vztahy téměř tak, jako by se jednalo o sportovní zápasy. Vždy tlačily vládu k tvrdší linii, k větší územní expanzi, k získávání dalších kolonií, k posilování armády a námořnictva. Považovaly normální kompromisní diplomacii či nejmenší náznak německých diplomatických koncesí za do nebe volající ponížení. Kurt Rietzler, politický tajemník Theobalda von Bethmanna-Hollwega, německého kancléře v době vyhlášení války, trefně poznamenal: „Hrozba války v naší době pramení ... z vnitřní politiky těch zemí, v nichž je slabá vláda konfrontována se silným nacionalistickým hnutím.“¹⁴

¹³ Lord Salisbury, citováno v: Gordon A. Craig, *Germany: 1866-1945*, Oxford University Press, New York 1978, s. 236.

¹⁴ Citováno v: Fritz Stern, *The Failure of Illiberalism*, Columbia University Press, New York 1992, s. 93.

Toto emocionální a politické klima vedlo k velkému faux pas německé diplomacie, takzvanému telegramu Krügerovi, kterým císař znemožnil možnost aliance s Británií přinejmenším do konce století. V roce 1895 plukovník Jameson – s podporou britských koloniálních kruhů a nejvýrazněji Cecila Rhodese – podnikl nájezd na nezávislé búrské státy v jihoafrickém Transvaalu. Útok zcela selhal a přinesl Salisburyho vládě velkou ostudu, neboť ta tvrdila, že se jej přímo neúčastnila. Německý nacionalistický tisk jásal a požadoval ještě větší ponížení Britů.

Friedrich von Holstein, hlavní poradce a šedá eminence ministerstva zahraničí, považoval Jamesonův útok za příležitost, jak Brity naučit výhodám německého přátelství. Proto jim chtěl ukázat, jak nepříjemným protivníkem může být. Ani císař nemohl než projevit své fanfarónství. Krátce po Novém roce roku 1896 poslal transvaalskému prezidentovi Paulu Krügerovi telegram, v němž mu gratuloval k odražení „vnějších útoků“. Byl to přímý políček Velké Británii, který vyvolal přízrak německého protektorátu v srdci oblasti, kterou Britové považovali za svoji sféru vlivu. Ve skutečnosti nepředstavoval telegram Krügerovi ani německé koloniální aspirace, ani německou zahraniční politiku. Byl to čistě propagandistický trik zaměřený na veřejnost. Tohoto cíle také dosáhl: „Po mnoho let vláda nevykonala nic,“ napsal liberální list *Allgemeine Zeitung* 5. ledna, „co by dávalo tak úplné uspokojení... Hovoří přímo z duše německého národa.“¹⁵

Německá krátkozrakost a necitlivost tento trend ještě urychlily. Císař a jeho suita přesvědčili sami sebe, že jelikož námluvy s Velkou Británií nepřinesly alianci, byla by přesvědčivější jakási ukázka ceny, kterou by Britové museli za německou nelibost zaplatit. Naneštěstí pro Německo byl tento příklad v rozporu s historickou zkušeností, v níž neexistoval žádný příklad britské ochoty dát se zastrašit.

To, co začalo jako určitá forma obtěžování, které mělo ukázat hodnotu německého přátelství, se postupně změnilo v opravdovou strategickou výzvu. Nic nemohlo Velkou Británií v takové míře změnit v nesmířitelného nepřítel jako hrozba její námořní moci. Avšak právě to učinilo Německo, aniž si zřejmě uvědomilo, že zahajuje provokativní kurz, z něhož nebude cesta zpět. Počínaje polovinou devadesátých let začaly narůstat vnitropolitické tlaky na vybudování velkého německého námořnictva. Vedl je *Flottenverein*, jedna z rostoucího počtu nátlakových skupin, skládající se z průmyslníků a důstojníků námořnictva. Protože její členové měli bytostný zájem na napětí s Velkou Británií, neboť zdůvodňovalo rozpočto-

¹⁵ Citováno v: Malcolm Carroll, *Germany and the Great Powers 1866-1914*, Prentice-Hall, Inc., New York 1938, s. 372.

vé výdaje na námořnictvo, považovali telegram Krügerovi za dar z nebes. Stejně vítali všechny ostatní problémy naznačující možnost konfliktu s Velkou Británií ve vzdálených koutech světa: od statutu Samoy až k hranicím Súdánu a budoucnosti portugalských kolonií.

Začal tak bludný kruh, který vyvrcholil v konfrontaci. Německo sice získalo výsadu budovat námořnictvo, které v následující světové válce svedlo jedinou nerozhodnou bitvu s britskou flotilou v bitvě u Jutska, avšak učinilo Velkou Británií dalším z rostoucí řady protivníků Německa. Nebylo totiž pochyb, že by se Anglie postavila na odpor, jakmile by kontinentální země, která již měla nejsilnější armádu v Evropě, začala usilovat o paritu s Velkou Británií na moři.

Císařovi však byl dopad jeho politiky zřejmě lhostejný. Britské podráždění německým chvástáním a budováním námořnictva zpočátku nemohlo nic změnit na skutečnosti, že se Francie tlačila na Velkou Británii v Egyptě a že ji ve Střední Asii ohrožovalo Rusko. Co kdyby se Rusko a Francie rozhodly spolupracovat a obrátily se proti Británii současně v Africe, Afghánistánu a v Číně? Co kdyby se s nimi spojili Němci k útoku na britské impérium v jižní Africe? Britští vůdcové začali mít pochybnosti, zda skvělá izolace je stále vhodnou zahraniční politikou.

Nejdůležitějším a nejhlasitějším mluvčím této skupiny se stal ministr kolonií Joseph Chamberlain. Tento oslnivý muž, o jednu generaci mladší než Salisbury, jako by ztělesňoval dvacáté století svojí výzvou k vytvoření nějaké aliance, nejraději s Německem. Starší patricijský Salisbury se však přísně držel izolacionistického směru z předcházejícího století. Ve významné řeči pronesené v listopadu roku 1899 vyzval Chamberlain ke „germánské“ alianci, která by se skládala z Velké Británie, Německa a Spojených států.¹⁶ Chamberlainovi na jeho plánu tak záleželo, že jej bez Salisburyho souhlasu poslal do Německa. Avšak němečtí vůdcové stále požadovali formální záruky a nepochopili, že o podmínky dohody vůbec nejde a že jim má především záležet na britské neutralitě v případě, že by na kontinentě vypukla válka.

V říjnu roku 1900 špatný zdravotní stav donutil Salisburyho, aby se zřekl úřadu ministra zahraničí, i když si podržel úřad předsedy vlády. Jeho nástupcem na ministerstvu zahraničí se stal lord Lansdowne, který souhlasil s Chamberlainem, že skvělá izolace již nemůže Velké Británii zajistit bezpečnost. Lansdowne však nedokázal získat konsenzus pro plnou

¹⁶ Chamberlainova řeč, 30. listopad 1899, v: Joel H. Wiener (ed.), *Great Britain: Foreign Policy and the Span of Empire, 1689-1971*, sv. 1, Chelsea House ve spolupráci s McGraw-Hill, New York/Londýn 1972, s. 510.

formální alianci s Německem. Kabinet byl ochoten k pouhé dohodě: „... porozumění s ohledem na politiku, kterou by (vlády Německa a Británie) mohly sledovat ve vztahu k určitým otázkám či v určitých částech světa, v nichž se jejich zájmy shodují.“¹⁷ Byla to v podstatě tatáž formule, která o několik let později vedla k vytvoření Entente cordiale s Francií a která se pro Velkou Británii stala dostatečným důvodem ke vstupu do světové války po boku Francie.

Německo však znovu odmítlo to, čeho se dalo dosáhnout, a dalo přednost tomu, co bylo již na první pohled nedosažitelné. Nový německý kancléř Bülow odmítl dohodu s Velkou Británií, protože mu více záleželo na veřejném mínění než na geopolitických perspektivách, zvláště když mu především šlo o to, aby parlament odhlasoval značné zvětšení německého námořnictva. Byl ochoten omezit námořní program jedine výměnou za přistoupení Británie do Trojspolku skládajícího se z Německa, Rakouska a Itálie. Salisbury Bülowův vabank odmítl a tak anglo-německá dohoda již potřeťi v jediném desetiletí ztroskotala.

Zásadní neslučitelnost mezi britským a německým vnímáním zahraniční politiky vysvětluje ze způsobů, jakými oba vůdcové vysvětlovali, proč se nedokázali dohodnout. Bülow emocionálně obvinil Velkou Británii z provincialismu. Zcela pominul skutečnost, že Velká Británie prováděla globální zahraniční politiku po více než století předtím, než bylo Německo vůbec sjednoceno:

Angličtí politikové vědí jen málo o kontinentu. Vědí o něm asi tolik, kolik my víme o lidech v Peru či v Siamu. Ve svém sebevědomém sobectví a určité slepé sebedůvěře jsou naivní. Těžko dokáží pochopit, že někdo jiný může mít opravdu zlé úmysly. Jsou velmi tiší, velmi flegmatictí a velmi optimističtí...¹⁸

Salisburyho odpověď byla stylizována jako lekce jemné strategické analýzy, kterou ušetřil svému neklidnému a poněkud vágnímu partnerovi. Britský ministerský předseda se v ní zmínil i o netaktním komentáři německého velvyslance v Londýně, podle něhož Velká Británie potřebuje alianci s Německem proto, aby unikla nebezpečné izolaci:

Závazek bránit německé a rakouské hranice proti Rusku je těžší než nutnost bránit Britské ostrovy proti Francii... Hrabě Hatzfeldt [německý velvyslanec] tvrdí, že naše „izolace“ je pro nás velmi nebez-

pečná. *Pocítili jsme někdy ono nebezpečí prakticky?* Kdybychom se stali obětí revoluční války, naše porážka by nebyla způsobena naší izolací. Měli jsme mnoho spojenců, avšak ti by nás nezachránili, kdyby byl francouzský císař schopen ovládnout Lamanšský průliv. Až na období jeho [Napoleonovy] vlády jsme nikdy nebyli v nebezpečí; a proto nemůžeme posoudit, zda „izolace“, již údajně trpíme, v sobě obsahuje nějaké nebezpečné prvky. Nebylo by moudré na sebe brát nové a krajně tíživé závazky, jen abychom se chránili proti nebezpečí, v jehož existenci nevěřím, neboť pro to neexistují žádné historické důvody.¹⁹

Velká Británie a Německo prostě neměly dostatek souběžných zájmů, které by opravňovaly formální globální alianci, po níž císařské Německo toužilo. Britové se obávali, že další zvýšení německé síly by jejich rádobyspojence změnilo v jakousi dominantní mocnost, tedy v něco, čemu se ve své historii bránili, zatímco Německu se nezamlouvala představa, že by se stalo pomocníkem Britů v záležitostech, které byly z hlediska německých zájmů tradičně považovány za okrajové, jako například ohrožení Indie. Navíc bylo Německo příliš arogantní, než aby pochopilo výhody britské neutrality.

Další krok ministra zahraničí Lansdowna ukázal, že přesvědčení německých vůdců o nepostradatelnosti jejich země pro Velkou Británii prozrazuje jejich přehnané sebevědomí. V roce 1902 ohromil Evropu aliancí s Japonskem. Od Richelieuových jednání s osmanskými Turky to bylo poprvé, co se nějaká evropská země ucházela o pomoc u země, která nepatřila k evropskému koncertu. Z dohody vyplývalo, že dostane-li se Velká Británie nebo Japonsko do války s jednou zemí ve sporu o Čínu či Koreu, druhý partner bude dodržovat neutralitu. Kdyby však byl jeden ze signatářů napaden dvěma protivníky, byl by druhý signatář povinen svému partnerovi pomoci. Protože by tato aliance zasáhla pouze tehdy, kdyby Japonsko bojovalo se dvěma protivníky, Velká Británie najednou objevila spojence, který byl ochoten, dokonce s nadšením, zadržet Rusko. Přitom však Japonsko od Británie nevyžadovalo, aby s ním uzavřela nějaké doplňkové dohody. Navíc bylo na Dálném východě, oblasti, která byla pro Velkou Británii strategicky důležitější než rusko-německé hranice. Aliance chránila Japonsko proti Francii, která by se jinak mohla pokusit o vystupňování svých snah o získání ruské podpory válkou. Od té chvíle

¹⁷ Citováno v: Sontag, *European Diplomatic History*, s. 60.

¹⁸ Citováno v: Valentin Chirol, *Fifty Years in a Changing World*, Londýn 1927, s. 284.

¹⁹ Memorandum markýza Salisburyho, 29. května 1901, v: G. P. Gooch a Harold Temperley (eds.), *British Documents on the Origins of the War*, sv. II, Londýn 1927, s. 68.

Velká Británie ztratila zájem o Německo jakožto strategického partnera. Časem dokonce začala považovat Německo za geopolitickou hrozbu.

Ještě v roce 1912 existovala naděje na urovnání anglo-německých problémů. První lord admirality Haldane navštívil Berlín, aby diskutoval o uvolnění napětí. Lord Haldane si vezl instrukce, aby usiloval o urovnání vztahů s Německem na základě námořní dohody, a rovněž závazek Británie zachovat neutralitu: „Jestliže se kterákoli z vysokých smluvních stran (to jest Británie a Německo) dostane do války, v níž nemůže být označena za agresora, druhá strana k této straně zaujme přinejmenším postoj blahovlnné neutrality.“²⁰ Německý císař však trval na britské neutralitě v případě, „že by Německu byla vnucena válka“,²¹ což Londýnu znělo jako požadavek, aby Velká Británie zůstala stranou, jestliže se Německo rozhodne zahájit preventivní válku proti Rusku nebo Francii. Když Britové odmítli císařovu formulaci, odmítl on jejich. Říšský sněm schválil zákon o budování německého námořnictva a Haldane se vrátil do Londýna s nepořízenou.

Císař stále ještě nechápal, že Velká Británie nebude ochotna uzavřít více než tichou dohodu. Nic víc však Německo nepotřebovalo. „Jestliže nám Anglie hodlá podat pomocnou ruku jen pod podmínkou, že omezíme svoje loďstvo,“ napsal, „je to nehorázná nestydatost, která je těžkou urážkou německého lidu a jeho císaře. Tuto nabídku je nutno odmítnout *a limine*...“²² V přesvědčení, že může zastrašováním Anglii přinutit, aby s ním uzavřela formální alianci, se chvástal: „Ukázal jsem Angličanům, že když se dotknou našeho zbrojení, narazí na žulu. Snad jsem tím zvětšil jejich nenávisť, avšak získal jsem si jejich respekt, který je zákonitě přiměje k obnovení jednání. Doufejme, že již ve skromnějším tónu a se šťastnějším výsledkem.“²³

Císařovo arogantní a panovačné usilování o alianci pouze zvětšilo britskou podezřívavost. Německý námořní program spolu s německým urážením Velké Británie za búrské války v letech 1899–1902 vedl k důkladnému přehodnocení britské zahraniční politiky. Po jedno a půl století Velká Británie považovala Francii za hlavní hrozbu evropské rovnováhy. Bránila se jí s pomocí některého německého státu, obvykle Rakouska, občas i Pruska. A za největší hrozbu impériu považovala Rusko. Jakmile však měla v hrsti alianci s Japonskem, začala své historické priority přehodno-

²⁰ Citováno v: Sontag, *European Diplomatic History*, s. 169.

²¹ *Tamtéž*, s. 170.

²² Císař Vilém, citováno v: Reiners, *In Europa*, s. 106.

²³ Císař Vilém, citováno v: Craig, *Germany*, s. 331.

covat. V roce 1903 zahájila systematické úsilí o urovnání nevyřešených koloniálních sporů s Francií, které v roce 1904 vyvrcholilo uzavřením Entente cordiale – právě takové dohody o neformální spolupráci, jakou Německo důsledně odmítalo. Téměř vzápětí začala Velká Británie zkoumat možnost podobné dohody s Ruskem.

Protože Entente cordiale byla formálně dohodou o koloniích, nepředstavovala formální odvrát od tradiční britské politiky skvělé izolace. Avšak prakticky vedla k tomu, že Velká Británie opustila svoji roli jazýčku na vahách a přidala se k jedné ze dvou proti sobě stojících aliancí. V červenci 1903, v době, kdy byla anglo-francouzská dohoda sjednávána, řekl francouzský zástupce Lansdownovi, že na oplátku Francie podnikne maximum, aby snížila ruský tlak na Británii v jiných částech světa:

... že nejvážnější hrozbou evropskému míru je Německo, že dobré porozumění mezi Francií a Anglií je jediným prostředkem, jak zabránit uskutečnění německých plánů, a že – bude-li možno takového porozumění dosáhnout – Anglie uvidí, jak Francie pozitivně zapůsobí na Rusko, a tak nás zbaví mnoha potíží, které s Ruskem máme.²⁴

Rusko, které bylo předtím spojeno Zajišťovací smlouvou s Německem, se během deseti let stalo vojenským spojencem Francie, zatímco Velká Británie, občasný nápadník Německa, přestoupila do francouzského diplomatického tábora. Německo dosáhlo mimořádného výkonu: zatímco se samo přivedlo do izolace, dokázalo spojit tři bývalé nepřátele v koalici, která byla nepřátelsky zaměřena proti němu.

Státník, který si uvědomuje přicházející nebezpečí, musí učinit základní rozhodnutí. Jestliže věří, že se časem bude hrozba zvětšovat, musí se jí snažit udusit v zárodku. Jestliže však dojde k závěru, že hrozící nebezpečí vyplývá z náhodné kombinace okolností, měl by raději vyčkat, až časem nebezpečí pomine. Před dvěma sty lety Richelieu rozpoznal nebezpečí nepřátelského obklíčení Francie. Celá jeho politika se odvíjela ze snahy toto nebezpečí odvrátit. Chápal také jednotlivé součásti tohoto potenciálního nebezpečí. Dospěl k názoru, že předčasná akce by jen spojila proti Francii všechny její sousedy. Tak se spojil s časem a čekal, až vyjdou na světlo latentní neshody mezi protivníky Francie. Až když se tyto neshody pevně zakořenily, dovolil Francii zasáhnout do hry.

Císaři a jeho poradcům k takové politice scházela trpělivost i bystrost – i když země, jimiž se Německo cítilo ohroženo, byly vlastně jeho přiroze-

²⁴ Markýz Lansdowne siru E. Monsonovi, 2. červenec 1903, v: Sontag, *European Diplomatic History*, s. 293.

nými spojenci. Německou reakcí na hrozící obklíčení bylo vystupňování té diplomacie, která toto nebezpečí způsobila. Pokusilo se rozštěpit mladou Entente cordiale tím, že by pod nějakou záminkou vyvolalo konfrontaci s Francií a tak ukázalo, že britská podpora je buď iluzorní nebo neúčinná.

Německu se příležitost k vyzkoušení síly Entente nabídla v Maroku, kde francouzské úmysly znamenaly porušení smlouvy potvrzující marockou nezávislost a kde mělo Německo značné komerční zájmy. Císař se rozhodl k činu při plavbě do severní Afriky. Když v březnu roku 1905 přistál v Tangeru, deklaroval odhodlání Německa podpořit nezávislost Maroka. Němečtí politikové hráli na to, že jejich politiku otevřených dveří podpoří Spojené státy, Itálie a Rakousko, že po rusko-japonské válce nebude Rusko schopno zasáhnout a že Velká Británie bude ráda, když ji mezinárodní konference zbaví závazku vůči Francii.

Všechny tyto předpoklady byly chybné, protože nade všemi ostatními faktory převážil strach z Německa. V této první zkoušce Entente cordiale poskytla Velká Británie Francii plnou podporu; nebyla ochotna podpořit německou žádost o svolání konference, pokud ji nepřijme Francie. Rakousko a Itálie váhaly s podporou čehokoli, co by je přivedlo na pokračování války. Němečtí vedoucí politikové však do tohoto prohlubujícího se sporu vložili obrovskou část své prestiže. V jejich uvažování bylo přijatelné jen diplomatické vítězství, které by názorně ukázalo rostoucí bezvýznamnost Entente. Cokoli menšího by byli považovali za katastrofu.

Po celou dobu jeho panování se císaři lépe dařilo krize vyvolávat než je ukončovat. Dramatická střetnutí jej vzrušovala, avšak na delší konfrontace neměl trpělivost. Vilém II. a jeho poradci správně usoudili, že Francie není ochotna jít do války. Tím jediným, čeho dosáhli, bylo propuštění francouzského ministra zahraničí Delcasséa. Bylo to jen symbolické vítězství, protože se Delcassé brzy vrátil v jiném postavení a udržel si ve francouzské politice významnou roli. O co v onom sporu vlastně šlo? Němečtí politikové neměli odvalu, která by odpovídala jejich chvástavé rétorice, a tak se dali odbýt konferencí, která se měla za šest měsíců konat ve španělském městečku Algeciras. Když nějaká země hrozí válkou a pak místo ní svolí s pozdějším konáním konference, automaticky tím snižuje věrohodnost své hrozby. (Tímto způsobem o půl století později západní demokracie otupily ostří Chruščovova berlínského ultimáta.)

Míra, do jaké se Německo izolovalo, vyšla najevo při zahájení konference v Algecirasu v lednu roku 1906. Edward Grey, ministr zahraničí nové britské liberální vlády, varoval německého velvyslance v Londýně, že v případě války bude Velká Británie stát po boku Francie:

Politický nástroj zkázy

... kdyby naše dohoda o Maroku vyvolala útok Německa na Francii, veřejné citění v Anglii by to tak pobouřilo, že by žádná britská vláda nemohla zůstat neutrální...²⁵

Emocionálnost německých vůdců a jejich neschopnost definovat dlouhodobé cíle změnily Algeciras v diplomatický debakl Německa. Na jeho stranu se nedaly ani Spojené státy, ani Itálie, ani Rusko, ani Velká Británie. Důsledky první marocké krize byly přesným opakem toho, čeho chtěli němečtí vůdci dosáhnout. Místo aby pohřbila Entente cordiale, vedla k francouzsko-britské vojenské spolupráci a dala podnět k anglo-ruské dohodě z roku 1907.

Po Algecirasu se Velká Británie uvolila navázat s kontinentální mocností vojenskou spolupráci, které se tak dlouho vyhýbala. Byly zahájeny konzultace mezi veliteli britského a francouzského námořnictva. Britský kabinet nepřijímal tuto novinku snadno. Paulu Cambonovi, francouzskému velvyslanci v Londýně, napsal Grey dopis, jímž se chtěl pojistit pro všechny případy:

Dohodli jsme se, že konzultace expertů není a neměla by být považována za angažmá, které by zavazovalo kteroukoli z vlád k akci v případě, který dosud nenastal a možná vůbec nenastane...²⁶

Byla to tradiční britská úniková klauzule. Londýn se odmítal právně zavázat, za jakých podmínek bude *povinen* vojensky zasáhnout. Francie toto znevážení parlamentní kontroly spolkla. Byla přesvědčena, že bez ohledu na právní závazek vytvoří rozhovory mezi vojenskými štáby svoji vlastní realitu. Po jeden a půl desetiletí němečtí vedoucí představitelé odmítali dát Velké Británii takovouto volnost v jednání. Francouzi byli politicky natolik chytří, že se s britskou nejasností smířili. Opírali se o přesvědčení, že vznikl mravní závazek, který by v případné krizi mohl převážet.

Po vzniku bloku Anglie, Francie a Ruska v roce 1907 zůstaly v evropské diplomacii ve hře jen dvě síly: Trojdohoda a spojení Německa a Rakouska. Obklíčení Německa bylo dokonáno. Podobně jako anglo-francouzská Entente začala britská dohoda s Ruskem jako smlouva o koloniích. Již několik let Velká Británie a Rusko pomalu ukládaly své koloniální spory k ledu. Vítězství Japonska nad Ruskem v roce 1905 prakticky zni-

²⁵ Sir Edward Grey siru F. Bertieovi, 31. leden 1906, v: Viscount Grey, *Twenty-Five Years 1892-1916*, Frederick A. Stokes Co., New York 1925, s. 76.

²⁶ Sir Edward Grey M. Cambonovi, francouzskému velvyslanci v Londýně, 22. listopadu 1912, *tamtéž*, s. 94-95.

čilo ambice Ruska na Dálném východě. V létě roku 1907 již mohla Velká Británie bezpečně nabídnout velkorysou dohodu o Afghánistánu a Persii. Persie byla rozdělena na tři sféry vlivu: Rusové dostali severní oblast, centrální oblast byla prohlášena za neutrální a Velká Británie získala kontrolu nad jihem. Afghánistán přešel do britské sféry. Anglo-ruské vztahy, ještě před deseti lety poznamenané spory v třetině světa od Cařihradu až po Koreu, se konečně uklidnily. Velikost britských obav z Německa vysvětá i z toho, že Velká Británie ve snaze zajistit si ruskou spolupráci zanechala tradiční politiky, která Rusům zabraňovala v přístupu k Dardanelám. Ministr zahraničí Grey poznamenal: „Pro dobré vztahy s Ruskem jsme museli zanechat své staré politiky uzavírání úžin a stavění se proti Rusku na každé mezinárodní konferenci.“²⁷

Někteří historikové²⁸ přišli s tvrzením, že Trojdohoda nebyla ve skutečnosti ničím jiným než dvěma neúspěšnými koloniálními smlouvami a že Velká Británie chtěla chránit své kolonie a nikoli obklíčit Německo. Existuje však klasický dokument, takzvané Croweovo memorandum, které nade vši rozumnou pochybnost dokazuje, že Velká Británie vstoupila do Trojdohody proto, že se obávala německé snahy o světovládu. Prvního ledna roku 1907 význačný analytik britského ministerstva zahraničí sir Eyre Crowe vysvětlil, proč je podle jeho názoru urovnání s Německem nemožné a proč jedinou možností je dohoda s Francií. Croweovu memorandumu se svojí analytickou úrovní nemohl rovnat žádný dokument vzešlý z pobismarckovského Německa. Podle Crowea šlo o konflikt mezi strategií a hrubou silou. Pokud neexistuje obrovský nepoměr sil, a ten vskutku neexistoval, je stratég ve výhodě, protože může své akce plánovat, zatímco jeho protivník musí improvizovat. Crowe připustil, že existují značné neshody mezi Velkou Británií na jedné straně a Francií a Ruskem na straně druhé, avšak soudil, že mezi nimi lze najít kompromis, neboť odrážely definovatelné, a tedy omezené cíle. Politika Německa byla proto tak hrozivá, že neexistovalo žádné racionální zdůvodnění jeho neustálých globálních výzev, které zasahovaly do tak vzdálených oblastí jako jižní Afrika, Maroko a Blízký východ. Navíc německá snaha stát se námořní velmocí byla „neslučitelná s přežitím britského impéria“.

Chování Německa, které si neukládalo žádné meze, podle Crowea nutně muselo vést ke konfrontaci. Spojení největší vojenské moci s největší

²⁷ Citováno v: A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*, Oxford University Press, Oxford 1954, s. 443.

²⁸ Viz např. Paul Schroeder, „World War I as Galloping Gertie: A Reply to Joachim Remak“, *Journal of Modern History*, sv. 44 (1972), s. 328.

mocí námořní v jednom státě by svět donutilo, aby se takovéto noční můry zbavil.²⁹

Ve shodě se zásadami reálpolitiky Crowe tvrdil, že stabilita závisí na struktuře, nikoli na motivech. Úmysly Německa byly v podstatě bezvýznamné. Důležité však byly jeho schopnosti. Crowe předložil dvě hypotézy:

Buď Německo usiluje o celkovou politickou hegemonii a vzestup své námořní moci, čímž ohrožuje nezávislost svých sousedů a vpsledku i existenci Anglie, nebo Německo žádné takové přesně definované ambice nemá a hodlá zatím pouze využít – jako jedna z vedoucích mocností mezi národy – svého legitimního postavení a vlivu k podpoře zahraničního obchodu, k šíření německé kultury, k rozšíření prostoru pro svou národní energii a k vytvoření nových německých zájmů po celém světě, kdekoli a kdykoli se k tomu naskytne mírová příležitost...³⁰

Crowe tvrdil, že o tyto rozdíly vůbec nejde, neboť nakonec budou silnější pokusy skrývající se v rostoucí síle Německa:

... je zřejmé, že druhá možnost (napůl nezávislý vývoj, kterému může napomoci i činnost státníků) může v kterémkoli stadiu přerůst v možnost první, v úmyslný plán. A jestliže by se uskutečnila evoluční možnost, Německo by tak získalo postavení, které by z něj zjevně učinilo stejně velkou hrozbu pro zbytek světa jako promyšlené dobytí podobného postavení na základě „zlého úmyslu“.³¹

I když Croweovo memorandum pouze oponovalo dohodě s Německem, jeho tendence byla jasná: jestliže se Německo nezřekne své snahy o dosažení nadvlády na mořích a jestliže nezmírní svoji takzvanou světovou politiku, Velká Británie se proti ní nepochybně spojí s Ruskem a s Francií. A učiní to se stejnou nesmiřitelnou úporností, s jakou v předcházejících stoletích hatila francouzské a španělské nároky.

Velká Británie dala jasně najevo, že nepřipustí žádné další hromadění německé síly. V roce 1909 na to poukázal ministr zahraničí Grey ve své odpovědi na nabídku Německa, že *zpomalí* (nikoli však ukončí) svůj ná-

²⁹ Croweovo memorandum, 1. ledna 1907, v: Kenneth Bourne a D. Cameron Wartt (eds.), *British Documents on Foreign Affairs*, část I, sv. 19, University Publications of America, Frederick (Md.) 1983, s. 367n.

³⁰ *Tamtéž*, s. 384.

³¹ *Tamtéž*.

možný program, jestliže se Velká Británie zaváže k neutralitě v případě války Německa proti Francii a Rusku. Grey tvrdil, že navrhovaná dohoda

... by posloužila k vytvoření německé hegemonie v Evropě. Až by tento cíl splnila, nezůstala by dlouho v platnosti. Je ve skutečnosti pozváním, abychom Německu pomohli vytvořit evropskou kombinaci, kterou by mohlo obrátit proti nám, kdykoli by se mu to hodilo... Jestliže obětujeme jiné mocnosti Německu, bude nakonec podniknut útok i na nás.³²

Po vytvoření Trojdohody se tato hra kočky s myší, kterou spolu Německo a Velká Británie hrály v devadesátých letech devatenáctého století, stala smrtelně vážnou. Změnila se v zápas mezi mocnostmi bránící status quo a mocí, která požadovala změnu rovnováhy. Diplomatičká pružnost již nebyla možná, a jediným způsobem, jak mocenskou rovnováhu změnit, bylo zbrojení či vítězství ve válce.

Obě proti sobě stojící aliance od sebe dělila propast vzájemné nedůvěry. Na rozdíl od období studené války se obě seskupení nebála války; na zachování jejich soudržnosti jim záleželo daleko více než na odvrácení konfrontace, která se stala standardní metodou diplomacie.

Stále však existovala možnost vyhnout se katastrofě, protože bylo ve skutečnosti jen málo problémů, které stály mezi aliancemi a které by opravňovaly k válce. Žádný člen Trojdohody by nešel do války proto, aby pomohl Francii získat zpět Alsasko-Lotrinsko; Německo by ani ve vzrušeném stavu myslí nepodpořilo rakouskou agresivní válku na Balkáně. Zdrženlivá politika mohla válku odložit a postupně vést k rozpadu nepřirozených aliancí – zvláště Trojdohody, kterou svedl dohromady především strach z Německa.

Koncem prvního desetiletí dvacátého století mocenská rovnováha degenerovala v nepřátelské koalici, jejichž nepružnosti se vyrovnalo pouze neuvážené podceňování důsledků, které se projevilo při jejich samotném založení. Rusko bylo svázáno se Srbskem, v němž to vřelo nacionalistickými, ba teroristickými frakcemi. Nemělo co ztratit, a proto se nijak neznepokojovalo rizikem všeobecné války. Francie dala bílo šek Rusku, které toužilo obnovit svoji sebeúctu ztracenou po rusko-japonské válce. Německo jej dalo Rakousku, které zoufale toužilo po ochraně svých slovanských částí před agitací Srbska, které zase mělo podporu Ruska. Evropské národy připustily, aby se staly zajatci svých hazardérských bal-

kánských klientů. Místo aby omezovaly tyto národy vyznačující se nespoutanými vášněmi a omezeným smyslem pro globální odpovědnost, podlehly paranoidním obavám, že by jejich neklidní partneři – kdyby nebyli uspokojeni – mohli přejít na stranu druhé aliance. Pár let se ještě dařilo krize překonávat, i když každá z nich o něco přiblížila nevyhnutelnou konfrontaci. A německá reakce na Trojdohodu odhalila zaryté odhodlání opakovat znovu a znovu stejnou chybu. Každý problém se stával zkouškou mužnosti, která měla prokázat, že Německo je rozhodné a mocné, zatímco jeho protivníkům schází rozhodnost a síla. Avšak každá další německá výzva vedla k dalšímu zpevnění Trojdohody.

V roce 1908 vypukla mezinárodní krize v souvislosti s Bosnou a Hercegovinou, která stojí za to, abychom si ji zde připomněli. Ukáže nám totiž, že historie se může opakovat. Bosna a Hercegovina byla na periferii Evropy. Její osud byl na berlínském kongresu vyřešen nejednoznačně, protože nikdo vlastně nevěděl, co si s ní počít. Tato země nikoho mezi osmanskou říší a říší habsburskou, v níž žili katoličtí Chorvaté, pravoslavní Srbové i mohamedánští Muslimové, nebyla nikdy státem a nikdy si nevládla sama. Vládnout v ní bylo zřejmě možné pouze s podmínkou, že se od žádné z výše uvedených skupin nepožadovalo, aby se podřídila ostatním. Po třicet let spadala Bosna a Hercegovina pod tureckou svrchovanost. Spravovali ji Rakušané, měla místní autonomii a nijak vážně neohrožovala mnohonárodní uspořádání, které ponechalo problém konečné svrchovanosti nevyřešen. Rakousko čekalo s přímou anexí třicet let, protože vášně této polyglotní směsi byly příliš složité i na Rakušany s jejich dlouholetou praxí s vykonáváním správy uprostřed chaosu. Když nakonec Bosnu a Hercegovinu anektovali, chtěli spíše zasadit ránu Srbsku (a nepřímo Rusku), než že by chtěli dosáhnout nějakého koherentního politického cíle. V důsledku toho Rakousko porušilo křehkou rovnováhu vyrovnávajících se nenávistí.

O tři generace později v roce 1992 vybuchly tytéž živelné vášně, které byly vyvolány srovnatelnými problémy. Nad krizí kroutili hlavou všichni, s výjimkou chudáků, kteří do ní byli přímo zataženi, a také těch, kdo znali nestabilní historii této oblasti. Náhlá změna vlády opět změnila Bosnu a Hercegovinu v ohnivou pec. Jakmile byla vyhlášena nezávislost Bosny, všechny národnosti se na sebe vzájemně vrhly v boji o nadvládu. Zvláště brutálním způsobem si přitom vyřizovali staré účty Srbové.

Rakousko využilo slabosti Ruska po rusko-japonské válce a lehkomyšlně využilo třicet let starou tajnou doložku z berlínského kongresu, v níž mocnosti souhlasily s rakouskou anexí Bosny a Hercegoviny. Až do té doby se Rakousko spokojilo s faktickou kontrolou, protože o další slovanské

³² Citováno v: Sontag, *European Diplomatic History*, s. 140.

poddané nestálo. Avšak v roce 1908 změnilo názor, neboť se obávalo rozpadu impéria v důsledku srbské agitace. Cítilo potřebu nějakého úspěchu, který by ukázal, že si dále uchovává převahu na Balkáně. V uplynulých třiceti letech Rusko ztratilo dominantní postavení v Bulharsku a Liga tří císařů zanikla. Rusko bylo pochopitelně rozhořčeno tím, že Rakousko znenadání použilo prakticky zapomenuté dohody a zmocnilo se území, které získalo svobodu díky ruské válce.

Avšak rozhořčení nezaručuje úspěch, zvláště ne poté, co se terč rozhořčení již zmocnil kořisti. Německo se poprvé jednoznačně postavilo za Rakousko a dalo najevo, že je ochotno riskovat evropskou válku, jestliže Rusko kvůli anexi vyvolá krizi. Napětí dále zvýšil německý požadavek, aby Rusko a Srbsko rakouskou anexi formálně uznaly. Rusko toto ponížení muselo spolknout, protože Velká Británie a Francie dosud nebyly ochotny jít kvůli balkánskému problému do války a protože Rusko nebylo schopno jít do ní samo tak krátce po porážce v rusko-japonské válce.

Německo se tak stalo překážkou v cestě Ruska, a to v oblasti, kde nikdy předtím neprosazovalo svůj životní zájem, kde dokonce mohlo Rusko dosud spoléhat na umírňující vliv Německa na rakouské ambice. Německo tím demonstrovalo nejenom svoje hazardérství, ale i vážnou ztrátu historické paměti. Teprve před půl stoletím Bismarck správně předpověděl, že Rusko nikdy neodpustí Rakousku, že je v krymské válce ponížilo. Nyní se Německo dopustilo stejné chyby; tím ještě prohloubilo odcizení mezi sebou a Ruskem, které začalo na berlínském kongresu.

Ponížít velkou zemi, aniž bychom ji oslabili, je vždycky nebezpečná hra. I když mělo Německo dojem, že ušetřilo Rusku lekci, jak důležitá je dobrá vůle Německa, Rusko se rozhodlo, že se už nikdy nedá nachytat na švestkách. Dvě kontinentální velmoci tak začaly hrát hru, které se v americkém slangu říká „srab“, v níž se dva řidiči rozjedou proti sobě, přičemž každý z nich doufá, že má pevnější nervy a že druhý řidič na poslední chvíli uhne. V Evropě se tato hra v období před první světovou válkou bohužel hrála několikrát. Pokaždé se podařilo zabránit kolizi. Tím se posílila kolektivní víra, že taková hra nakonec vždy dobře dopadne. Všichni proto zapomněli, že jediný neúspěch povede k neodvratné katastrofě.

Jako by se Německo chtělo ujistit, že ve svém zstrašovací úsilí nevynechalo žádného potenciálního protivníka, jako by chtělo všem svým rivalům dát dostatečný důvod k pevnějšímu vzájemnému sebeobranému spojení, zaměřilo svůj příští tah proti Francii. Ta vykonávala civilní správu v Maroku a v roce 1911 reagovala na místní nepokoje tím, že vyslala jednotky do města Fez, čímž jasně porušila dohodu z Algecirasu. Za velkého jásohu německého nacionalistického tisku císař reagoval tím, že vyslal do

marockého přístavu Agadír dělový člun *Panther*. „Hurá! Čin!“ volal list *Rheinisch-Westfälische Zeitung* 2. června roku 1911. „Konečně akce, osvobozující čin, který musí všude rozptýlit mrak pesimismu.“³³ List *Münchener Neueste Nachrichten* radil, aby vláda postupovala s veškerou razancí, „dokonce i kdyby z takovéto politiky vzešly okolnosti, které dnes nemůžeme předvídat“.³⁴ Takovéto psaní bylo v německém tisku považováno za subtilní. Mnichovské noviny vlastně Německo vyzývaly, aby kvůli Maroku riskovalo válku.

Velkohubý „panteří skok“ měl stejný výsledek jako předcházející pokusy Německa prolomit obklíčení, které si samo zaviniolo. Opět se Německo a Francie ocitly na pokraji války, přičemž cíle Německa byly stejně neurčité jako vždy. O jakou kompenzaci tentokrát usilovalo? O přístav v Maroku? O část atlantického pobřeží Maroka? O koloniální zisky jinde? Chtělo Francii zstrašit, avšak nedokázalo najít operační vyjádření tohoto cíle.

Vztahy mezi Velkou Británií a Francií sílily, a proto Velká Británie podpořila Francii pevněji než v Algecirasu v roce 1906. Posun britského veřejného mínění je vidět na postoji tehdejšího ministra financí Davida Lloyda George, který měl zaslouženou pověst pacifisty a stoupence dobrých vztahů s Německem. Při této příležitosti však přednesl významný projev, v němž varoval, že kdyby

... nám byla vnucena situace, v níž by byl mír zachován pouze zřeknutím se velkého a prospěšného postavení, které jsme si v průběhu staletí získali svými úspěchy a hrdinstvím ... pak důrazně říkám, že mír za takovou cenu by byl ponížením, které by velká země jako naše nesnesla.³⁵

Dokonce ani Rakousko svého mocného spojence nepodpořilo, neboť nechápal, proč by mělo riskovat svoji existencí kvůli dobrodružství v severní Africe. Německo ustoupilo a přijalo velké, avšak bezcenné území ve střední Africe. Tato transakce vyvolala nářek německého nacionalistického tisku. „Prakticky jsme riskovali světovou válku kvůli několika konžským bažinám,“ napsal 3. listopadu 1911 list *Berliner Tagblatt*.³⁶ Kritizována však neměla být hodnota nových akvizicí, nýbrž politika, která každých pár let

³³ Citováno v: Carroll, *Germany and the Great Powers*, s. 657.

³⁴ Citováno v: Klaus Wernecke, *Der Wille zur Weltgeltung: Aussenpolitik und Öffentlichkeit am Vorabend des Ersten Weltkrieges*, Düsseldorf 1970, s. 33.

³⁵ Řeč ministra financí Davida Lloyda George, 12. červenec 1911, v: Wiener, *Great Britain*, sv. 1, s. 577.

³⁶ Citováno v: Carroll, *Germany and the Great Powers*, s. 643.

hrozila válkou vždy jiné zemi, aniž by byla schopna definovat smysluplný cíl, a pokaždé zvětšila strach, který vedl ke vzniku nepřátelských koalicí.

Německá taktika se stala stereotypní, a stereotypní byly i anglo-francouzské reakce. V roce 1912 zahájily Velká Británie, Francie a Rusko rozhovory vojenských štábů, jejichž význam byl jen formálně omezen obvyklým britským dementím, že nepředstavují žádný závazek. I toto omezení bylo do jisté míry v rozporu s anglo-francouzskou námořní dohodou z roku 1912, podle níž se francouzská flotila přesunula do Středozeří a Velká Británie převzala odpovědnost za obranu atlantského pobřeží Francie. O dva roky později se Velká Británie odvolala právě na tuto dohodu. Považovala za svůj mravní závazek vstoupit do první světové války, protože Francie spoléhala na britskou podporu, a nechala proto své pobřeží Lamanšského průlivu nechráněné. (O dvacet osm let později, v roce 1940, umožnila podobná dohoda se Spojenými státy Velké Británii přesunout svoji pacifickou flotilu do Atlantiku; z této dohody vyplýval mravní závazek Spojených států bránit proti japonskému útoku britské državy v Asii, které zůstaly téměř nechráněny.)

V roce 1913 němečtí vůdcové podnikli další ze svých křečovitých a zbytečných manévřů, čímž si ještě více odcizili Rusko. Tentokrát se Německo ujalo reorganizace turecké armády a poslalo německého generála, aby převzal velení nad Cařihradem. Vilém II. tuto provokaci ještě zdramatizoval, když skupinu instruktorů doprovodil typicky velkohubým projevem, v němž vyjádřil naději, že „brzy budou nad bosporskými opevněními vlát německé vlajky“.³⁷

Jen málo událostí mohlo Rusko rozrušit více než německý nárok na postavení v úžinách, tedy na postavení, které Evropa Rusku sto let upírala. Rusko se jen nerado smířilo s tím, že úžiny kontroluje slabá země jako osmanské Turecko, avšak nikdy by se nesmířilo s ovládnutím Dardanel jinou velmocí. Ruský ministr zahraničí Sergej Sazonov napsal v prosinci roku 1913 carovi: „Přenechat úžiny silné mocnosti by znamenalo podřít to-
muto státu celý hospodářský vývoj v jižním Rusku.“³⁸ Mikuláš II. řekl britskému velvyslanci, že „Německo se snaží získat v Cařihradu takové postavení, z něhož by mohlo zcela uzavřít Rusko v Černém moři. Kdyby se pokusilo takovouto politiku uskutečnit, car by se proti ní musel postavit veškerou svou mocí, i kdyby jedinou alternativou byla válka.“³⁹

³⁷ Citováno v: D. C. B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, St. Martin's Press, New York 1983, s. 46.

³⁸ Citováno v: Taylor, *Struggle for Mastery*, s. 507.

³⁹ Citováno v: Lieven, *Russia*, s. 69.

Přestože Německo svého velitele z Cařihradu odvolalo (tvář si zachovalo tím, že jej povýšilo na polního maršála, což podle německé tradice znamenalo, že již nemohl velet vojákům v poli), jeho vztahy s Ruskem byly nenapravitelně poškozeny. Rusko pochopilo, že podpora Německa Rakousku v záležitosti Bosny a Hercegoviny nebyla náhodná. Německý císař tyto události považoval za zkoušky své mužnosti; 25. února roku 1914 řekl svému kancléři: „Rusko-pruské vztahy jsou jednou provždy mrtvé! Stali jsme se nepřáteli!“⁴⁰ O šest měsíců později vypukla první světová válka.

Vyvinul se mezinárodní systém, jehož nepružnost a konfrontační styl připomínají pozdější studenou válku. Ve skutečnosti však byl mezinárodní pořádek před první světovou válkou ve srovnání s obdobím studené války daleko nestabilnější. V nukleárním věku pouze Spojené státy a Sovětský svaz disponovaly technickými prostředky k zahájení všeobecné války, jejíž rizika byla tak obrovská, že se žádná supervelmoc neodvážila delegovat takovouto hroživou sílu ani na své nejbližší spojence. Naproti tomu před první světovou válkou mohl každý člen obou hlavních koalicí nejen zahájit válku, ale mohl i vydírat své spojence, aby jej podpořili.

Chvíli se zdálo, že alianční systém bude působit jako omezující faktor. Francie brzdila Rusko v konfliktech, které se primárně týkaly Rakouska. V rakousko-ruském napětí hrálo podobnou roli Německo. V bosenské krizi v roce 1908 dala Francie jasně najevo, že kvůli balkánskému problému nepůjde do války. Za marocké krize v roce 1911 dostal francouzský prezident Calliaux jasně na srozuměnou, že Rusko nepodpoří žádný francouzský pokus o vyřešení koloniální krize silou. Ještě za balkánské války v roce 1912 Německo varovalo Rakousko, že německá podpora má své meze, a Velká Británie vykonávala nátlak na Rusko, aby se mírnilo ve vztazích k nestabilní a nevypočitatelné Balkánské lize vedené Srbskem. Na londýnské konferenci v roce 1913 Velká Británie pomohla zmařit srbskou anexi Albánie, kterou by Rakousko nemohlo tolerovat.

Londýnská konference v roce 1913 se stala poslední příležitostí, kdy předválečný mezinárodní systém dokázal zmírnit konflikty. Srbsko bylo nešťastné z vlašné podpory, kterou mu poskytovalo Rusko, zatímco Rusku se nezamlouvalo postavení Velké Británie jako nestranného arbitra a zjevná neochota Francie jít do války. Rakousko, které bylo na pokraji rozpadu způsobeného ruskými a jihoslovanskými tlaky, bylo zklamáno málo energickou podporou Německa. Srbsko, Rusko i Rakousko očekávaly větší podporu od svých spojenců, zatímco Francie, Velká Británie

⁴⁰ Citováno v: Taylor, *Struggle for Mastery*, s. 510.

a Německo se obávaly, že by mohly o své partnery přijít, kdyby je v příští krizi důrazněji nepodpořily.

Pak se náhle všech velmocí zmocnila panika. Obávaly se, že zaujmou-li smířlivý postoj, budou působit jako slabí a nespolehliví partneři, které jejich spojenci opustí, a že pak budou muset čelit nepřátelské koalici samy. Jednotlivé státy na sebe braly taková rizika, jaká jim neukládaly ani jejich historické národní zájmy, ani žádný racionální dlouhodobý strategický cíl. Téměř denně byla porušována Richelieuova zásada, že prostředky musí odpovídat cílům. Německo přijalo riziko světové války, protože chtělo ostatním ukázat, že podporuje jihoslovanskou politiku Vídně, na niž nemělo žádný národní zájem. Rusko bylo ochotno riskovat boj na život a na smrt s Německem jen proto, aby bylo považováno za věrného spojence Srbska. Mezi Německem a Ruskem neexistoval žádný významný konflikt; jejich konfrontace probíhala prostřednictvím zástupců.

V roce 1912 nový francouzský prezident Raymond Poincaré informoval v souvislosti s Balkánem ruského velvyslance, že „půjde-li Rusko do války, Francie půjde také, neboť víme, že v této otázce je za Rakouskem Německo“.⁴¹ Rozzářený ruský velvyslanec hlásil „zcela nový francouzský názor“, že „uchvácení území Rakouskem ovlivní evropskou rovnováhu, a tedy i zájmy Francie“.⁴² Téhož roku napsal podtajemník v britském ministerstvu zahraničí sir Arthur Nicholson britskému velvyslanci v Petrohradu: „Nevím, jak dlouho ještě budeme moci provozovat svoji ekvilibristickou politiku a nebýt nuceni zaujmout tu či onu linii. Pronásledují mne stejné obavy jako Vás – že Rusku s námi dojde trpělivost a že se dohodne s Německem.“⁴³

Aby se v této vlně hazardérství nedal zahanbit, slíbil německý císař v roce 1913 Rakousku, že v následující krizi s ním Německo v případě nutnosti půjde do války. Sedmého července roku 1914 německý kancléř vysvětlil politiku, která za necelé čtyři týdny vedla ke skutečné válce: „Budeme-li je [Rakušany] povzbuzovat, řeknou, že jsme je do toho vehnali; budeme-li je odrazovat, budeme vypadat, jako bychom je nechali na holičkách. Pak se obrátí k západním mocnostem, které je přijmou s otevřenou náručí, a my přijdeme o svého posledního, i když všelijakého spojence.“⁴⁴ Kancléř nedefinoval, jaký prospěch by Rakousko z aliance s Trojdohodou mělo. Nebylo ani pravděpodobné, že by se Rakousko

⁴¹ *Tamtéž*, s. 492–493.

⁴² Citováno v: Lieven, *Russia*, s. 48.

⁴³ Citováno v: Sontag, *European Diplomatic History*, s. 185.

⁴⁴ Citováno v: Craig, *Germany*, s. 335.

mohlo připojit ke stejné alianci jako Rusko, které se snažilo ohrožit postavení Rakouska na Balkáně. Historické aliance vznikaly proto, aby státy posílily v případě války. Před blížící se první světovou válkou byla primárním motivem války snaha o posílení aliancí.

Vůdcové všech hlavních zemí prostě nepochopili důsledky technologie, kterou měli k dispozici, ani důsledky vyplývající z koalicí, které tak horečně konstruovali. Zřejmě zapomněli na obrovské ztráty v poměrně nedávné americké Občanské válce. Očekávali krátký a rozhodný konflikt. Nikdy je nenapadlo, že pokud jejich aliance nebudou odpovídat racionálním politickým cílům, povede to k destrukci tehdejší civilizace. Každá aliance měla příliš co ztratit, než aby připustila tradiční diplomacii v duchu evropského koncertu. Místo toho se velmocem podařilo zkonstruovat diplomatický stroj zkázy. Tehdy si však ještě neuvědomovali, co učinili.

8. kapitola

Blíží se smršť: vojenský nástroj zkázy

Na vypuknutí první světové války nepřekvapuje to, že globální katastrofu nakonec odstartovala jednodušší krize než mnohé, které se předtím podařilo překonat, nýbrž že válka nevypukla daleko dříve. V roce 1914 se konfrontace mezi Německem a Rakousko-Uherskem a Trojdohodou stala smrtelně vážnou. Státníci všech velkých zemí pomohli zkonstruovat diplomatický mechanismus zkázy, který činil každou další krizi stále neřešitelnější. Jejich náčelníci štábů nebezpečí ještě zvýšili novými strategickými plány, které zkracovaly čas k rozhodování. Protože vojenské plány závisely na rychlosti, zatímco diplomatická mašinerie byla přizpůsobena tradičnímu pomalému tempu, bylo v důsledku velké časové tísně nemožné krizi rozmotat. K tomu všemu vojenští plánovači svým politickým kolegům adekvátně nevysvětlili, co z jejich díla vyplývá.

Vojenské plánování se stalo prakticky autonomním. První krok v tomto směru byl učiněn v roce 1892 při jednáních o rusko-francouzské vojenské alianci. Až do té doby se alianční vyjednávání týkala casu belli, tedy konkrétních akcí potenciálního protivníka, které by spojence zavazovaly ke vstupu do války. Při definování casu belli šlo téměř vždy o určení strany, která zahájila boje.

Ruský vyjednávač, náčelník generálního štábu Nikolaj Obručev, poslal v květnu roku 1892 dopis svému ministru zahraničí Giersovi, v němž vysvětloval, proč v důsledku moderní technologie zastarala tradiční metoda definice casu belli. Podle Obručeva nešlo o to, kdo první vystřelí, nýbrž kdo první mobilizuje: „Provedení mobilizace již nelze považovat za mírový čin. Naopak, představuje nepopíratelný akt války.“¹

Strana, která by váhala s mobilizací, by ztratila výhody, které jí přinášely aliance, a umožnila by svému nepříteli, aby postupně porazil všechny své protivníky. Potřeba, aby všichni spojenci mobilizovali zároveň, se v myslích evropských vůdců stala tak naléhavou, že z ní učinili úhelný kámen slavnostních diplomatických závazků. Účelem aliancí již nebylo zaručit podporu *po* začátku války, nýbrž zaručit, aby všichni spojenci mobilizovali okamžitě poté, co mobilizoval kterýkoli z protivníků, a pokud možno ještě předtím. Když proti sobě stanuly takto konstruované aliance, hrozby založené na mobilizaci se staly neodvratnými, neboť zastavit probíhající mobilizaci by znamenalo větší katastrofu než ji vůbec nezahajovat. Kdyby ji jedna strana zastavila, zatímco její protivník by mobilizoval dál, ocitala by se každým dnem ve větší nevýhodě. Kdyby se obě strany pokusily zastavit mobilizaci zároveň, bylo by to technicky tak obtížné, že by mobilizace byla téměř určitě dokončena dříve, než by se diplomaté dokázali dohodnout na způsobu, jakým ji zastavit.

Tento zkázonosný postup ve svých důsledcích vymanil casus belli zpod politické kontroly. Každá krize měla zabudovány eskalaci směřující k válce – rozhodnutí mobilizovat – a každá válka se nutně musela stát všeobecnou.

Obručev ani zdaleka neodsuzoval vyhlídku na automatickou eskalaci. Naopak, nadšeně ji vítal. Tím posledním, co si přál, byl lokální konflikt. Kdyby se totiž Německo neúčastnilo války mezi Ruskem a Rakouskem, mohlo by po jejím skončení diktovat mírové podmínky. V Obručevově fantazii právě to učinil Bismarck na berlínském kongresu:

Blíží se smršť: vojenský nástroj zkázy

Naše diplomacie se může méně než všechny ostatní spoléhat na izolovaný konflikt Ruska například pouze s Německem, Rakouskem nebo Tureckem. Berlínský kongres byl v tomto smyslu dostatečným poučením. Naučil nás, koho bychom měli považovat za svého nejnebezpečnějšího nepřítele – toho, kdo s námi bojuje přímo, nebo toho, kdo vyčká, až zeslábneme, a pak bude diktovat mírové podmínky?²

Podle Obručeva bylo v ruském zájmu, aby každá válka byla všeobecná. Dobře zkonstruovaná aliance s Francií by Rusko chránila před možností lokalizované války:

Na počátku každé evropské války mají diplomaté vždy pokušení lokalizovat konflikt a co nejvíce omezit jeho důsledky. Avšak v současném ozbrojeném a rozbořeném stavu kontinentální Evropy musí Rusko pohlížet na každou takovou lokalizaci války se zvláštní skepsí, protože by tím nevhodně posílilo možnosti nejen těch našich nepřátel, kteří váhají a neprojevují se otevřeně, nýbrž i kolísajících spojenců.³

Obranná válka s omezenými cíli byla jinými slovy *proti* národnímu zájmu Ruska. Každá válka musela být totální; vojenští plánovači nedokázali politickým vůdcům nabídnout žádnou jinou možnost:

Jakmile budeme jednou zataženi do války, nebudeme ji moci vést jinak než všemi silami a proti oběma našim sousedům. Vzhledem k tomu, že celé ozbrojené národy jsou ochotny jít do války, nelze předvídat jiné válčení než to nejrozhodnější, které na dlouho do budoucnosti určí vzájemné politické postavení evropských mocností, zvláště Ruska a Německa.⁴

I triviální příčina měla vést k totální válce. Kdyby se jejího počátku účastnil pouze jeden sousední stát, Rusko by mělo usilovat, aby druhý soused byl do ní vtažen. Je to téměř groteskní, ale ruský generální štáb *dával přednost* boji současně s Německem a Rakousko-Uherskem a nikoli pouze s jedním z těchto států. Čtvrtého ledna roku 1894 byla podepsána vojenská konvence, která se řídila Obručevovými myšlenkami. Francie a Rusko se dohodly, že budou společně mobilizovat, pokud by *kterýkoli*

¹ Obručevovo memorandum Giersovi, 7.–19. květen 1892, v: George F. Kennan, *The Fateful Alliance: France, Russia and the Coming of the First World War*, Pantheon, New York 1984, dodatek II, s. 264.

² *Tamtéž*, s. 265.

³ *Tamtéž*.

⁴ *Tamtéž*, s. 268.

členský stát Trojspolku mobilizoval z *jakéhokoli* důvodu. Nástroj zkázy tak byl hotový. Kdyby Itálie, spojenec Německa, mobilizovala proti Francii například ve sporu o Savojsko, Rusko by muselo mobilizovat proti Německu; kdyby Rakousko mobilizovalo proti Srbsku, Francie by byla nucena mobilizovat proti Německu. Protože bylo prakticky jisté, že nějaká země z nějakého důvodu někdy mobilizaci provede, vypuknutí všeobecné války bylo jen otázkou času, neboť stačila *jediná* mobilizace jedné z velmocí, aby všechny velmoci odstartovaly zkázonosnou mašinerii.

Přinejmenším car Alexandr III. pochopil, že je nyní v sázce vše. Když se ho Giers zeptal: „... co bychom získali, kdybychom pomohli Francouzům zničit Německo?“, car odpověděl: „Získali bychom to, že by Německo jako takové zmizelo. Tak jako kdysi by se rozpadlo na množství malých a slabých států.“⁵ Stejně dalekosáhlé a mlhavé byly i německé válečné cíle. Stále zaklínaná evropská rovnováha se změnila v boj na život a na smrt, přestože žádný ze zúčastněných státníků nedokázal vysvětlit, jaká kauza takový nihilismus opravňuje či jakým politickým cílům by takové vzplanutí války posloužilo.

To, co ruští strategové formulovali jako teorii, aplikoval německý generální štáb na operační plánování v téměř stejné chvíli, kdy Obručev sjednával francouzsko-ruskou vojenskou alianci. Císařští generálové dovedli mobilizační koncepci s německou důkladností do absolutní krajnosti. Náčelník německého štábu Alfred von Schlieffen byl stejně posedlý mobilizačními plány jako jeho ruské a francouzské protějšky. Avšak zatímco francouzsko-ruští vojenští vůdcové se zabývali definováním toho, co by zavazovalo k mobilizaci, Schlieffen se zaměřil na realizaci mobilizační koncepce.

Schlieffen nechtěl ponechat nic na náhodných zvratech politiky, a tak se snažil vymyslet spolehlivý plán, který by Německo dostal z obklíčení, jehož se obávalo. Stejně jako opustili Bismarckovi nástupci jeho komplexní diplomacii, Schlieffen zavrhl strategické koncepce Helmutha von Moltkeho, vojenského architekta tří rychlých vítězství, jichž dosáhl Bismarck v letech 1864 až 1870.

Moltke vymyslel strategii, která ponechala otevřenou možnost politického řešení konfliktu s nepřátelskými koalicemi, jichž se Bismarck tolik obával. V případě války na dvou frontách Moltke plánoval, že se německá armáda rozdělí na více méně stejné poloviny, které budou bránit zemi na východní a západní frontě. Protože hlavním cílem Francie bylo znovu-

získání Alsaska-Lotrinska, bylo jisté, že zaútočí. Kdyby Německo tuto ofenzivu odrazilo, Francie by musela uvažovat o kompromisním míru. Moltke přímo varoval před rozšířením vojenských operací na Paříž. Z prusko-francouzské války se naučil, jak obtížné je uzavřít mír v době, kdy je obléháno hlavní město nepřítele.

Moltke navrhl stejnou strategii i pro východní frontu: odrazit ruský útok, zatlačit ruskou armádu do strategicky významné vzdálenosti a poté nabídnout kompromisní mír. Ta část německé armády, která by dosáhla vítězství, by pomohla vojskům na druhé frontě. Tímto způsobem bylo možno udržet v určité rovnováze rozsah války, oběti a politické řešení.⁶

Avšak stejně jako neměli Bismarckovi nástupci rádi nejednoznačnost jeho překrývajících se aliancí, tak Schlieffen odmítl Moltkeho plán, protože přenechával vojenskou iniciativu nepřátelům Německa. Schlieffen ani nesouhlasil s tím, že Moltke dával přednost politickému kompromisu před totálním vítězstvím. Schlieffen byl odhodlán vnutit mírové podmínky, které se ve skutečnosti rovnaly bezpodmínečné kapitulaci. Schlieffen vypracoval plán rychlého a rozhodného vítězství na jedné straně a následujícího vržení všech německých sil proti druhému protivníkovi, čímž by dosáhl jednoznačného výsledku na obou frontách. Protože rychlé a zničující vítězství na východě by bylo znemožněno pomalým tempem ruské mobilizace – měla podle odhadů trvat šest týdnů – a také obrovským územím Ruska, Schlieffen se rozhodl zničit – ještě před plným zmobilizováním ruské armády – nejprve francouzskou armádu. Aby obešel těžká francouzská opevnění na německých hranicích, přišel s nápadem porušit neutralitu Belgie tím, že by německá armáda projela přes její území. Chtěl obsadit Paříž a chytit zezadu do pasti francouzskou armádu, která by setrvala v pohraničních opevněních. Na východě by Německo zatím zůstalo v defenzivě.

Tento plán byl stejně brilantní jako hazardérský. Minimální znalosti historie by ukázaly, že Velká Británie v případě invaze do Belgie určitě půjde do války; toto poznání zřejmě zcela ušlo jak císaři, tak německému generálnímu štábu. Po dvacet let od vzniku Schlieffenova plánu v roce 1892 němečtí vůdcové adresovali nesčetné návrhy Velké Británii, aby v evropské válce získali její podporu – či přinejmenším neutralitu. Všechny tyto návrhy však německé vojenské plánování činilo zcela iluzorními. Neexistovala věc, za niž by Velká Británie v historii bojovala stejně důsledně a neoblomně jako za nezávislost Nizozemí. A o její tvrdošijnosti svědčilo

⁵ Citováno *tamtéž*, s. 153.

⁶ Viz Gerhart Ritter, *The Schlieffen Plan*, Frederic A. Praeger, New York 1958.

chování Velké Británie ve válkách proti Ludvíkovi XIV. a Napoleonovi. Jakmile by se jednou angažovala, bojovala by až do konce, i kdyby byla Francie poražena. Schlieffenův plán ani nepřipouštěl možnost neúspěchu. Kdyby Německo francouzskou armádu neporazilo – což bylo možné, protože francouzské vnitřní linie a železnice vycházely hvězdicovitě přímo z Paříže, zatímco německá armáda by musela pochodovat pěšky po obloukové trase a navíc zničenou krajinou – promarnilo by okupaci Belgie možnost politického kompromisního míru a byla by mu vnucena Moltkeho strategie obrany na dvou frontách. Zatímco základním principem Bismarckovy zahraniční politiky bylo zabránit válce na dvou frontách a cílem Moltkeho vojenské strategie tuto válku omezit, Schlieffen trval na válce na dvou frontách vedené totálním způsobem.

Protože se německé ozbrojené síly soustřeďovaly proti Francii – ačkoliv nejpravděpodobnějším ohniskem konfliktu byla východní Evropa –, mučivá Bismarckova otázka „Co když vznikne válka na dvou frontách?“ se změnila ve stejně mučivou otázku Schlieffenovu: „Co když nevznikne válka na dvou frontách?“ Kdyby Francie vyhlásila neutralitu v balkánské válce, Německo by muselo čelit nebezpečí francouzského vyhlášení války po dokončení ruské mobilizace, jak již z druhé strany evropské dělicí čáry vysvětlil Obručev. Kdyby na druhé straně Německo francouzskou nabídku neutrality ignorovalo, Schlieffenův plán by Německo postavil do trapné situace, neboť by útočilo na nebojící Belgii, aby se dostalo do nebojící Francie. Schlieffen si tedy musel vymyslet důvod, proč na Francii zaútočit, kdyby zůstala stranou. Vymyslel si nepřijatelnou normu francouzské neutrality: Německo by Francii považovalo za neutrální jen tehdy, kdyby přepustila jednu ze svých hlavních pevností Německu, jinými slovy, kdyby se vydala Německu na milost a nemilost a zřekla se svého velmocenského postavení.

Nesvatá směs obecných politických aliancí a riskantních vojenských strategií se stala zárukou obrovského krveprolití. Mocenská rovnováha ztratila jakékoli zdání pružnosti, kterou měla v osmnáctém a devatenáctém století. Bez ohledu na to, kde by válka vypukla (téměř určitě na Balkáně), Schlieffenův plán zajišťoval, že počáteční bitvy budou vybojovány na západě, mezi zeměmi, které neměly na konkrétní krizi prakticky žádný zájem. Zahraniční politika vyklidila pole vojenské strategii, která již nebyla ničím jiným než sázkou na jediný vrh kostek. Více bezduchý a technokratičtější přístup k válce bychom si stěží dokázali představit.

I když vojevůdcové na obou stranách trvali na nejdestruktivnějším možném druhu válčení, zlověstně mlčeli o politických důsledcích vojenské technologie, na níž stavěli. Jak bude Evropa vypadat po obrovské vál-

ce, kterou plánovali? Jaké změny mohou ospravedlnit řež, kterou připravovali? Ani Rusko na Německo, ani Německo na Rusko nevznesly jediný konkrétní požadavek, pro který by stálo za to vést lokální válku, natož všeobecnou.

Diplomaté obou stran také mlčeli, do značné míry proto, že nechápali politické důsledky časovaných bomb ohrožujících jejich země, a protože se v nacionalistické atmosféře, která v jejich zemích zavládla, obávali provokovat vojenské establishmenty. Tato tichá konspirace nedovolila politikům vůdcům velmocí požadovat vojenské plány, které by do jisté míry sladily vojenské cíle s politickými.

Ve světle připravované pohromy se jeví více než podivně lehkomyšlnost evropských vůdců, s níž se vydali na cestu do katastrofy. Ozvalo se překvapivě málo varovných hlasů. Čestnou výjimkou se stal Petr Durnovo, bývalý ruský ministr vnitra a tehdejší člen státní rady. V únoru roku 1914, šest měsíců před vypuknutím války, poslal carovi prorocké memorandum:

Hlavní břímě války nepochybně ponese me, protože Anglie není schopna se ve větší míře účastnit války na kontinentě, zatímco Francie, které schází lidské zdroje, se s ohledem na obrovské ztráty, které válka při současné vojenské technice přinese, pravděpodobně přidrží přísně obranné taktiky. Úloha beranidla, které musí prolomit pevný pancíř německé obrany, připadne nám...⁷

Durnovo soudil, že tyto oběti budou marné, neboť bojem na straně Velké Británie, svého tradičního geopolitického protivníka, Rusko nedosáhne trvalých územních zisků. I když Velká Británie dovolí Rusku získat území ve střední Evropě, připojení dalšího kusu Polska by pouze zintenzivnilo již tak silné odstředivé tendence v ruském impériu. Zvětšení počtu ukrajinského obyvatelstva by podle Durnova podpořilo volání po nezávislosti Ukrajiny. Proto by vítězství mohlo mít opačný důsledek: podpořilo by natolik etnické vření, že by z celé carské říše zbylo jen vlastní Rusko.

Durnovo upozornil, že i kdyby Rusko uskutečnilo svůj staletý cíl a dobylo Dardanely, neměl by tento úspěch strategický smysl:

[Dobytí Dardanel] by nám neposkytlo přístup k otevřenému moři, neboť na jejich druhé straně je moře, které se téměř celé skládá z pobřežních vod, moře poseté mnoha ostrovy, kde by nám napří-

⁷ Citováno v: Frank A. Golder (ed.), *Documents of Russian History 1914–1917*, přel. Emanuel Aronsberg, Century, New York 1927, s. 9–10.

klad britské námořnictvo bez ohledu na úziny mohlo zcela uzavřít veškeré přístupy a únikové cesty.⁸

Zůstává záhadou, proč tato prostá geopolitická skutečnost mohla unikat třem generacím Rusů toužících dobýt Cařihrad a také Angličanů, kteří byli rozhodnutí v tom Rusům zabránit.

Durnovo dále tvrdil, že ještě nevýhodnější by pro Rusko byla válka po stránce hospodářské. V každém případě by stála více, než by kdy Rusko mohlo získat zpět. Německé vítězství by zničilo ruskou ekonomiku, zatímco ruské vítězství by vysálo ekonomiku německou. Ať již by zvítězila kterákoli strana, na reparace by nezbylo nic:

Je mimo pochyby, že si válka vynutí výdaje, které budou přesahovat omezené finanční prostředky Ruska. Budeme muset získat půjčky od spojeneckých i neutrálních zemí, avšak ty nebudou poskytnuty zadarmo. Nechci zde diskutovat o tom, co by se stalo, kdyby pro nás válka dopadla katastrofálně. Finanční a ekonomické důsledky porážky nelze ani vypočítat, ba ani předvídat, a nepochybně by znamenaly totální zničení celého našeho národního hospodářství. Avšak i vítězství nám nabízí krajně nevýhodné finanční vyhlídky. Totálně zruinované Německo nám nebude schopno nahradit vynaložené prostředky. Mírová smlouva bude diktována v zájmu Anglie. Neumožní Německu, aby se natolik hospodářsky vzpamatovalo, že by nám i ve vzdálené budoucnosti mohlo naše válečné výdaje vynahradit.⁹

Durnovo se však stavěl proti válce především proto, že podle jeho předpovědí by válka nutně vedla k sociální revoluci – která by zprvu vypukla v poražené zemi a poté by se rozšířila na území vítěze:

Na základě dlouhého a pozorného studia všech dnešních podvrtných tendencí jsme pevně přesvědčeni, že v poražené zemi musí nevyhnutelně propuknout sociální revoluce, která by se ze samé podstaty věci rozšířila do vítězné země.¹⁰

Neexistují důkazy, že by car kdy četl toto memorandum, které mohlo zachránit jeho dynastii. Není ani nic známo o podobné analýze provedené v jiných hlavních městech Evropy. Nejblíže se Durnovovým názorům při-

⁸ *Tamtéž*, s. 13.

⁹ *Tamtéž*, s. 18.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 19.

blížil v několika epigramatických komentářích kancléř Bethmann-Hollweg, muž, který měl vést Německo do války. V roce 1913, když už bylo příliš pozdě, vyjádřil docela přesně, proč německá zahraniční politika tolik znepokojovala zbytek Evropy:

Všechny provokuj, všem se stav do cesty a přitom ve skutečnosti nikoho neoslabuj. Příčina: bezcíllost, potřeba malých prestižních úspěchů a úzkostlivé ohledy na všechny proudy veřejného mínění.¹¹

V témže roce formuloval Bethmann-Hollweg další zásadu, která mohla jeho zemi zachránit, kdyby byla uvedena do praxe o dvacet let dříve:

Musíme držet Francii v šachu opatrnou politikou k Rusku a Anglii. Přirozeně to naše šovinisty neuspokojí a není to populární. Avšak v blízké budoucnosti pro Německo nevidím jinou alternativu.¹²

Když Bethmann-Hollweg psal tyto řádky, Evropa již směřovala do válečné smršti. Lokalita krize, která odstartovala první světovou válku, byla pro evropskou mocenskou rovnováhu bezvýznamná, a casus belli byl stejně náhodný, jako byla předcházející diplomacie hazardérská.

Dvacátého osmého června roku 1914 následník habsburského trůnu František Ferdinand zaplatil životem za zbrklou anexi Bosny a Hercegoviny v roce 1908. Dokonce ani způsob, jakým byl atentát proveden, nemohl uniknout jedinečné směsi tragiky a absurdity, která poznamenala rozpad Rakouska. Mladému srbskému teroristovi se při prvním pokusu nepodařilo Františka Ferdinanda zavraždit. Místo toho jen zranil řidiče arcivévodova vozidla. Po příjezdu do guvernérovy rezidence a po kritice nedbalosti rakouských úředníků se František Ferdinand rozhodl v doprovodu manželky navštívit zraněného v nemocnici. Nový řidič královského páru omylem zahnul do boční ulice. Když couval zpět, zastavil přímo před ohromným atentátníkem, který za kavárenským stolkem na chodníku utápěl své zklamání v alkoholu. Když mu osud takto předložil oběti, zkusil to po druhé. Tentokrát neminul.

To, co začalo téměř jako náhoda, se změnilo s nevyhnutelností řecké tragédie ve válečný požár. Protože arcivévodova manželka nebyla z královského rodu, neúčastnil se pohřbu žádný evropský panovník. Kdyby se

¹¹ Bethmann-Hollweg, citováno v: Fritz Stern, *The Failure of Illiberalism*, Columbia University Press, New York 1992, s. 93.

¹² Bethmann-Hollweg Eisendeckerovi, 13. březen 1913, citováno v: Konrad Jarausch, „The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann-Hollweg's Calculated Risk, July 1914“, v: *Central European History*, březen 1969, s. 48–77.

sešly korunované hlavy a dostaly tak příležitost vyměnit si názory, nemusely o pár týdnů později jít tak ochotně do války pro něco, co vlastně nebylo ničím jiným než teroristickým spiknutím.

Je však velmi pravděpodobné, že dokonce ani setkání panovníků na nejvyšší úrovni by Rakousku nezabránilo zažehnout roznětku, kterou mu tehdy neuváženě dodal německý císař. Ten si vzpomněl na svůj slib z předchozího roku, že v příští krizi Rakousku poskytne podporu, a pozval rakouského velvyslance 5. července na oběd, na němž vyzýval k rychlé akci proti Srbsku. Šestého července potvrdil císařův závazek Bethmann-Hollweg: „Rakousko musí samo posoudit, jak by vyjasnilo své vztahy k Srbsku, avšak ať se rozhodne jakkoli, může s jistotou očekávat, že za ním bude Německo stát jako za svým spojencem.“¹³

Rakousko konečně dostalo bianco šek, o který tak dlouho usilovalo. Konečně se mu dostalo skutečné křivdy, kterou pomocí tohoto šeku mohlo odčinit. Vilém II. si jako vždy vůbec neuvědomoval plné důsledky svého chvástání. Klidně si nastoupil na loď a vytratil se na výlet do norských fjordů (a to v době, kdy ještě neexistovalo rádiové spojení). Ne- ní jasné, čeho přesně chtěl dosáhnout, avšak evropskou válku zřejmě nepředpokládal. Německý císař a kancléř zřejmě kalkulovali s tím, že Rusko ještě není připraveno na válku a že bude přihlížet ponížení Srbska stejně jako v roce 1908. V každém případě věřili, že by v konfrontaci s Ruskem byli v lepším postavení než o několik let později.

Němečtí vůdcové pokračovali v tradici nepochopení psychologie svých potenciálních protivníků. Byli přesvědčeni, že stojí před stejně velkými možnostmi jako v době, kdy se budováním námořnictva pokoušeli donutit Velkou Británii ke vstupu do aliance nebo hrozbami války o Maroko izolovat Francii. Vycházeli z předpokladu, že úspěch Rakouska by prolomil stále těsnější obklíčení Německa tím, že by vedl ke zklamání Ruska z Trojdohody. Ignorovali Francii, kterou považovali za nesmiřitelnou, a vyhnuli se zprostředkování Velké Británie, aby jim triumf nepřekazila. Přesvědčili sami sebe, že kdyby navzdory veškerým očekáváním válka přece jen vypukla, Velká Británie by buď zůstala neutrální nebo by intervenovala příliš pozdě. Avšak Rusko tentokrát nebylo ochotno ustoupit. Vysvětlil to Sergej Sazonov, v době vypuknutí války ruský ministr zahraničí:

Již od krymské války jsme si nemohli dělat žádné iluze o citech, jaké k nám Rakousko chová. Jeho vztahy k nám jsou stále nepřátelštější

¹³ Citováno v: A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*, Oxford University Press, Oxford 1954, s. 521–522.

Blíží se smršť: vojenský nástroj zkázy

ode dne, kdy zahájilo dravčí politiku na Balkáně, aby posílilo chvějící se stavbu své říše. Dokázali jsme se však s touto nepříjemností smířit, dokud se nestalo zřejmým, že jeho balkánská politika má sympatie Německa, že ji povzbuzuje Berlín.¹⁴

Rusko cítilo, že musí klást odpor tomu, co interpretovalo jako německý manévr, jehož cílem je zničit ruské postavení v očích Slovanů ponížením Srbska, nejspolehlivějšího spojence Ruska v celé oblasti. „Bylo zřejmé,“ napsal Sazonov, „že jsme byli postaveni nikoli před ukvapené rozhodnutí krátkozrakého ministra, které učinil na vlastní riziko a na vlastní odpovědnost, nýbrž před rozhodnutí na základě pečlivě připraveného plánu, který byl vypracován s pomocí německé vlády, bez jejíhož souhlasu a příslibu podpory by se Rakousko-Uhersko nikdy neodhodlalo jej provést.“¹⁵

Další ruský diplomat později nostalgicky vzpomínal na rozdíly mezi bismarckovským Německem a Německem Viléma II.:

Velká válka byla nutným důsledkem podpory, kterou Německo poskytovalo rakousko-uherské politice pronikání na Balkán, podpory, která byla spojena s grandiózní pangermánskou ideou germanizované „střední Evropy“. To by se v Bismarckově době nikdy nestalo. Válka byla důsledkem nové německé ambice, která se pustila do těžšího úkolu, než před jakým stál Bismarck – ale bez Bismarcka.^{16*}

Ruští diplomaté prokazovali Němcům příliš velkou čest, neboť německý císař a jeho poradci neměli v roce 1914 žádný jiný dlouhodobý plán než v průběhu všech předchozích krizí. Krize po atentátu na arcivévodu se vymkla kontrole, protože žádný vůdce nebyl ochoten ustoupit a protože všem zemím, jichž se to týkalo, záleželo především na dodržení formálních smluvních závazků více než na celkové koncepci dlouhodobého společného zájmu. Evropským mocnostem scházela obecná hodnota, který by je spojoval, například takový, jaký existoval v Metternichově systému, a scházela jim i chladnokrevná diplomatická pružnost Bismarck-

¹⁴ Serge Sazonov, *The Fateful Years, 1909–1916: The Reminiscences of Serge Sazonov*, Frederic A. Stokes, New York 1928, s. 31.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 153.

¹⁶ N. V. Tcharykow, *Glimpses of High Politics*, Londýn 1931, s. 271.

* Ruské memoáry je nutno brát s rezervou, neboť se snažily přesunout celou odpovědnost za válku na bedra Německa. Zvláště Sazonov – i když jeho celková analýza je velmi cenná – nese část viny, neboť zjevně patřil k válkychtivé skupině, která naléhala na plnou mobilizaci.

kovy reálpolitiky. První světová válka vypukla nikoli proto, že by státy porušily své smlouvy, nýbrž protože je splnily do posledního písmene.

Nejpodivnějším z mnoha kuriózních aspektů předešlé první světové války bylo, že se zpočátku nic nedělo. Rakousko ve shodě se svým navyklým stylem váhalo, zčásti proto, že Vídeň potřebovala čas, aby překonala neochotu maďarského předsedy vlády Istvána Tiszy riskovat osud říše. Když Tisza konečně ustoupil, Vídeň dala dne 23. července Srbsku osmačtyřicetihodinové ultimátum, v němž úmyslně stanovila tak těžké podmínky, že je Srbsko muselo odmítnout. Za odklad však Rakousko zaplatilo cenu: mezitím totiž v Evropě opadlo počáteční rozhořčení nad zavražděním arcivévody.

V Metternichově Evropě, která byla společně vázána principem legitimacy, by nepochybně Rusko sankcionovalo rakouskou pomstu Srbsku za zavraždění přímého následníka rakouského trůnu. V roce 1914 však již legitimita nepředstavovala společné pouto. Ruské sympatie k Srbsku, svému spojenci, převážily nad rozhořčením, které vyvolalo zavraždění Františka Ferdinanda.

Rakouská diplomacie po atentátu celý měsíc váhala. Pak v průběhu necelého týdne propukl šílený běh k válečnému požáru. Po rakouském ultimátu ztratili političtí vůdcové kontrolu nad událostmi. Jakmile bylo vydáno, mohla kterákoli významnější země odstartovat nezvratný mobilizační závod. Je paradoxní, že mobilizační monstrum bylo probuzeno ze spánku Rakouskem, jedinou zemí, pro niž byly mobilizační plány v podstatě bezvýznamné. Jeho vojenské plány totiž nezávisely na rychlosti. Bylo mu lhostejné, ve kterém týdnu válka vypukne a kdy bude rakouská armáda – zda dříve, či později – připravena bojovat se Srbskem. Rakousko poslalo Srbsku ultimátum proto, aby předešlo zprostředkování, nikoli aby urychlilo vojenské operace. Rakouská mobilizace ani neohrozila žádnou jinou významnou mocnost, neboť její provedení zabralo celý měsíc.

Tak se stalo, že mobilizační plány, které učinily válku nevyhnutelnou, byly odstartovány zemí, jejíž armáda začala ve skutečnosti bojovat až po skončení velkých bitev na západě. Avšak bez ohledu na vojenskou připravenost Rakouska platilo, že chtělo-li Rusko ohrozit Rakousko, muselo zmobilizovat část armády. Tento krok by vyvolal nezvratnou reakci Německa (přestože si žádný z ruských politických vůdců toto nebezpečí zřejmě neuvědomoval). Na červenci roku 1914 bylo paradoxní, že země, které měly politické důvody jít do války, nebyly vázány rigidními mobilizačními plány, zatímco země jako Německo a Rusko, které takové plány vypracovaly, politický důvod ke vstupu do války neměly.

Velká Británie, která mohla nejsnadněji tento řetěz událostí zastavit,

pouze váhala. Neměla na balkánské krizi prakticky žádný zájem, přestože jí velmi záleželo na uchování Trojdohody. Obávala se války, avšak ještě více se děsila německého triumfu. Kdyby Velká Británie jednoznačně vyhlásila své úmysly a dala Německu na srozuměnou, že vstoupí do všeobecné války, německý císař se mohl od konfrontace odvrátit. Jak to viděl později Sazonov?

Nemohu nevyjádřit svůj názor, že kdyby sir Edward Grey v roce 1914 včas a jednoznačně vyhlásil solidaritu Velké Británie s Francií a Ruskem, jak jsem jej o to naléhavě žádal, mohl lidstvu ušetřit onen strašný požár, jehož důsledky ohrozily existenci evropské civilizace.¹⁷

Britským vůdčům se nechtělo riskovat Trojdohodu naznačením neochoty podpořit své spojence, avšak poněkud nelogicky nechtěli ohrozit Německo, aby si tak zachovali možnost v pravé chvíli zprostředkovat smír. Neměli žádný právní závazek jít do války na straně Francie a Ruska, jak Grey ujistil Dolní sněmovnu 11. června roku 1914, o něco více než dva týdny před atentátem na arcivévodu:

... kdyby mezi evropskými mocnostmi vypukla válka, neexistovaly by žádné nezveřejněné smlouvy, které by omezovaly či brzdily svou vládu či parlamentu rozhodnout se, zda by se Velká Británie měla války účastnit...¹⁸

Z právního hlediska měl Grey samozřejmě pravdu. Avšak šlo i o ideální, mravní dimenzi. Francouzské námořnictvo bylo ve Středozemním moři proto, že Francie měla s Velkou Británií uzavřenu námořní dohodu. Kdyby Velká Británie zůstala stranou, pobřeží severní Francie by zůstalo zcela nechráněno před německým námořnictvem. V průběhu krize se Bethmann-Hollweg zavázal, že nepoužije německého námořnictva proti Francii, jestliže Velká Británie slíbí, že zachová neutralitu. Avšak Grey tuto nabídku odmítl, a to ze stejných důvodů, proč v roce 1909 odmítl německou nabídku zpomalit budování námořnictva výměnou za britskou neutralitu v evropské válce. Obával se, že v případě porážky Francie by Velká Británie byla vydána na milost a nemilost Německu.

¹⁷ Sazonov, *The Fateful Years*, s. 40.

¹⁸ Prohlášení sira Edwarda Greya v Dolní sněmovně o tajných vojenských jednáních s jinými mocnostmi, 11. červen 1914, v: Joel H. Wiener (ed.), *Great Britain: Foreign Policy and the Span of Empire, 1689–1971*, sv. 1, Chelsea House ve spolupráci s McGraw-Hill, New York/Londýn 1972, s. 607.

Musíte německého kancléře informovat, že v dané chvíli nemůžeme uvažovat o jeho návrhu, abychom se za takovýchto podmínek zavázali k neutralitě...

Kdybychom učinili tuto dohodu s Německem na úkor Francie, byla by to hanebnost, z níž by se dobré jméno naší země nikdy nevzpamatovalo.

Kancléř nás rovněž de facto žádá, abychom se zřekli jakéhokoli závazku či zájmu na neutralitě Belgie. Ani o takovéto dohodě bychom nemohli uvažovat.¹⁹

Grey se ocitl před dilematem. Jeho země byla na jedné straně vystavena tlaku veřejného mínění, na druhé straně tlaku tradic své zahraniční politiky. Veřejnost nechtěla, aby šla Británie do války kvůli Balkánu, a z tohoto postoje mohla vyplynout spíše zprostředkovatelská úloha Britů. Kdyby však byla Francie poražena nebo kdyby ztratila důvěru ve spojení s Británií, Německo by získalo dominantní postavení, kterému se Britové vždy bránili. Proto je vysoce pravděpodobné, že by nakonec Velká Británie šla do války, aby zabránila vojenskému zhroucení Francie, i kdyby Německo do Belgie nevpadlo, přestože by britskému lidu nějaký čas trvalo, než by v něm vykryštovala podpora pro válku. Mezitím se mohla Velká Británie pokusit o zprostředkování. Avšak rozhodnutí Německa ohrozit jeden z nejstálějších principů anglické zahraniční politiky – že Nizozemí nesmí padnout do rukou některé z velmocí – britské pochyby rozptýlilo a zaručilo, že válka neskončí kompromisem.

Grey soudil, že neúčastí v raných fázích krize by si Velká Británie udržela postavení nestranného státu, a že by proto mohla vystoupit jako zprostředkovatel. Dosavadní zkušenosti poskytovaly k této strategii dobré důvody. V uplynulých dvaceti letech zvýšené mezinárodní napětí bez jediné výjimky vedlo k uspořádání nějaké konference. Avšak v žádné z předchozích krizí nedošlo k mobilizaci. V době, kdy se všechny velmoci připravovaly na mobilizaci, nezbyval již na použití tradičních diplomatických metod čas. V osudných devadesáti šesti hodinách, v nichž mobilizační plány zničily možnost politického manévrování, se tak britský kabinet fakticky stal pouhým divákem.

Rakouské ultimátum tlačilo Rusko ke zdi ve chvíli, kdy již nabylo dojmu, že bylo hrubě zneužito. Bulharsko, osvobozené Ruskem zpod turecké nadvlády za cenu několika válek, se zřejmě přiklání k Německu. Ra-

kousko se po anexi Bosny a Hercegoviny snažilo učinit svůj protektorát ze Srbska, posledního významného spojence Ruska na Balkáně. A konečně Německo se usadilo v Cařihradě. Rusko si mohlo docela dobře položit otázku, zda věk panslavismu nevyústí v germánskou nadvládu nad všemi územími, o něž po celé století usilovalo.

Dokonce ani v takové situaci car Mikuláš II. nijak netoužil po konfrontaci s Německem. Na zasedání ministrů 24. července předestřel možnosti Ruska. Podle ministra financí Petera Barka prý car prohlásil: „Válka by byla pro svět katastrofou. Jakmile jednou vypukne, bude obtížné ji zastavit.“ Bark si dále poznamenal: „Německý císař jej často ujišťoval o své upřímné touze zachovat v Evropě mír.“ A car připomněl ministrům „loajální postoj německého císaře v průběhu rusko-japonské války a v průběhu vnitřních nesnází, které Rusko prožívalo po ní“.²⁰

Odmítnutí přišlo ze strany Alexandra Krivošejna, mocného ministra zemědělství. Ten názorně projevil tradiční ruskou neschopnost zapomenout na urážku. Tvrdil, že německý panovník v průběhu bosenské krize v roce 1908 zastrašoval Rusko, přestože caru Mikulášovi, svému bratranci, posílal vlídné dopisy. Proto by „veřejné a parlamentní mínění nepochopilo, proč v kritické chvíli, kdy jde o životní zájem Ruska, carská vláda nejedná statečně... Naším přehnaně rozvázným postojům se bohužel nepodařilo středoevropské mocnosti usmířit.“²¹

Krivošejnův argument našel podporu v depeši zaslané ruským velvyslancem v Sofii, v níž se tvrdilo, že kdyby Rusko ustoupilo, „naše prestiž ve slovanském světě a na Balkáně by zmizela v nenávratnu“.²² Hlavy států jsou bohužel zpravidla přístupné argumentům, které berou v potaz jejich odvahu. Nakonec car tušení katastrofy potlačil a rozhodl se podpořit Srbsko i za cenu rizika války, i když prozatím nenařídil mobilizaci.

Srbsko odpovědělo na rakouské ultimátum z 25. července nečekaně smířlivě: přijalo všechny rakouské požadavky až na jeden. Německý císař – který se právě vrátil ze své plavby – nabyl dojmu, že nebezpečí je zažehnáno. Nepočítal však s rakouským odhodláním využít podpory, kterou tak neopatrně nabídl. Především zapomněl – pokud o tom vůbec věděl – že ocitnou-li se velmoci na pokraji války, mobilizační plány pravděpodobně předběhnou diplomacii.

Dvacátého osmého července vyhlásilo Rakousko válku Srbsku, i když

¹⁹ Telegram sira Edwarda Greye britskému velvyslanci v Berlíně, siru E. Goschenovi, Rejecting a Policy of Neutrality, 30. červenec 1914, *tamtéž*, s. 607.

²⁰ Citováno v: D. C. B. Lieven, *Russia and the Origins of the First World War*, St. Martin's Press, New York 1983, s. 66.

²¹ Citováno *tamtéž*, s. 143.

²² Citováno *tamtéž*, s. 147.

vojenské akce mohlo zahájit až za dva týdny. Téhož dne nařídil car částečnou mobilizaci proti Rakousku. Ke svému překvapení však zjistil, že jediný plán, který jeho generální štáb připravil, byla všeobecná mobilizace proti Německu a Rakousku zároveň, přestože v posledních padesáti letech to bylo Rakousko, které stálo v cestě ruským ambicím na Balkáně, a přestože základem úvah vojenských štábů byla po celé půlstoletí lokalizovaná rakousko-ruská válka. Ruský ministr zahraničí, který si neuvědomoval, že žije ve světě iluzí, se 28. července pokoušel Berlín uklidnit: „Žádné z vojenských opatření, která jsme podnikli v důsledku rakouského vyhlášení války ... není namířeno proti Německu.“²³

Ruští vojenští velitelé, bez jediné výjimky žáci Obručevových teorií, byli carovou umírněností znechuceni. Chtěli všeobecnou mobilizaci a tím i válku s Německem, které do té doby nepodniklo žádné vojenské kroky. Jeden z nejvyšších generálů řekl Sazonovovi, že „válka se stala nevyhnutelnou. Hrozí nám, že ji prohrájeme dříve, než budeme mít čas vytasit meč.“²⁴

Jestliže byl car příliš váhavý v očích svých generálů, Německu připadal až příliš rozhodný. Všechny německé plány byly založeny na vyřazení Francie z války do šesti týdnů. Poté se Německo mělo obrátit proti Rusku, které by podle jejich předpokladů stále ještě nestačilo plně zmobilizovat. Každá ruská mobilizace, dokonce i částečná, by tento rozvrh narušila a zvýšila by rizika této již tak dosti hazardní německé hry. Proto Německo 29. července vyzvalo Rusko k zastavení mobilizace a varovalo je, že v opačném případě by začalo samo mobilizovat. A každý věděl, že německá mobilizace znamená válku.

Car byl příliš slabý, než aby ustoupil. Kdyby částečnou mobilizaci zastavil, celé ruské vojenské plánování by se rozložilo. Odpor jeho generálů jej přesvědčil, že kostky již byly vrženy. Třicátého července nařídil Mikuláš plnou mobilizaci. Třicátého prvního července Německo znovu požadovalo ukončení ruské mobilizace. Když byla tato žádost ignorována, Německo vyhlásilo válku Rusku. K tomu došlo bez jediné politické výměny názorů mezi Petrohradem a Berlínem o podstatě krize a v situaci, kdy mezi Německem a Ruskem neexistoval žádný konkrétní spor.

Před Německem tak vyvstal problém: jeho válečné plány vyžadovaly okamžitý útok na Francii. Ta se však po celou dobu krize držela stranou; pouze sliby bezpodmínečné podpory nabádala Rusko k nekompromisní-

mu postoji. Německý císař konečně pochopil, kam jej zavedlo dvacet let teatrálních gest, a pokusil se zaměřit německou mobilizaci místo Francie na Rusko. Jeho pokus o spoutání armády byl stejně marný jako předcházející obdobná snaha cara o omezení ruské mobilizace. Německému generálnímu štábu se stejně jako ruskému nechtělo odepsat dvacet let plánování. Ani ruský, ani německý štáb neměly k dispozici žádný alternativní plán. Přestože se car i císař pokoušeli ustoupit od okraje propasti, nevěděli, jak na to – car proto, že nesměl provést částečnou mobilizaci, zatímco německý císař proto, že mu zabránili mobilizovat jen proti Rusku. Oba ztroskotali na vojenské mašinerii, kterou pomohli vybudovat a kterou, jakmile se jednou dala do pohybu, nebylo možné zastavit.

Prvního srpna se Německo dotázalo Francie, zda hodlá zůstat neutrální. Kdyby byla Francie dala kladnou odpověď, Německo by bylo požadovalo jako projev jejich dobrých úmyslů pevnosti Verdun a Toulon. Místo toho Francie dosti záhadně odpověděla, že bude jednat v souladu se svým národním zájmem. Pro Německo ovšem neexistovalo nic, co by ospravedlňovalo válku s Francií, která balkánské krizi pouze přihlížela. I v tomto případě se staly hnací silou mobilizační plány. Německo tedy vykonstruovalo narušení hranic Francií a 3. srpna vyhlásilo válku. Téhož dne německá vojska v souladu s Schlieffenovým plánem vpadla do Belgie. Následujícího dne, 4. srpna, vyhlásila Velká Británie válku Německu. Až na německé vůdce to nikoho nepřekvapilo.

Velmocem se podařilo změnit druhořadou balkánskou krizi ve světovou válku. Spor o Bosnu a Srbsko vedl k invazi do Belgie, země na druhém konci Evropy, a to nutně vedlo ke vstupu Velké Británie do války. Je to paradoxní, avšak v době, kdy se na západní frontě odehrávaly rozhodující bitvy, rakouské jednotky ještě ani nezačaly ofenzivu proti Srbsku.

Německo příliš pozdě pochopilo, že ve válce neexistuje žádná jistota a že jeho posedlost rychlým a rozhodujícím vítězstvím je uvrhla do vyčerpávající opotřebovací války. Realizací Schlieffenova plánu Německo zmařilo všechny své naděje na britskou neutralitu, aniž by se mu podařilo zničit francouzskou armádu, tedy dosáhnout cíle, kvůli kterému vůbec riskovalo. Je paradoxní, že Německo prohrálo ofenzivní bitvu na západě, avšak vyhrálo obrannou bitvu na východě, tedy do značné míry v souladu s předpovědí Moltkeho staršího. Poté, co se Německo dalo na cestu, která vylučovala kompromisní politický mír – na němž byla Moltkeho strategie založena – muselo nakonec přijmout Moltkeho obrannou strategii i na západní frontě.

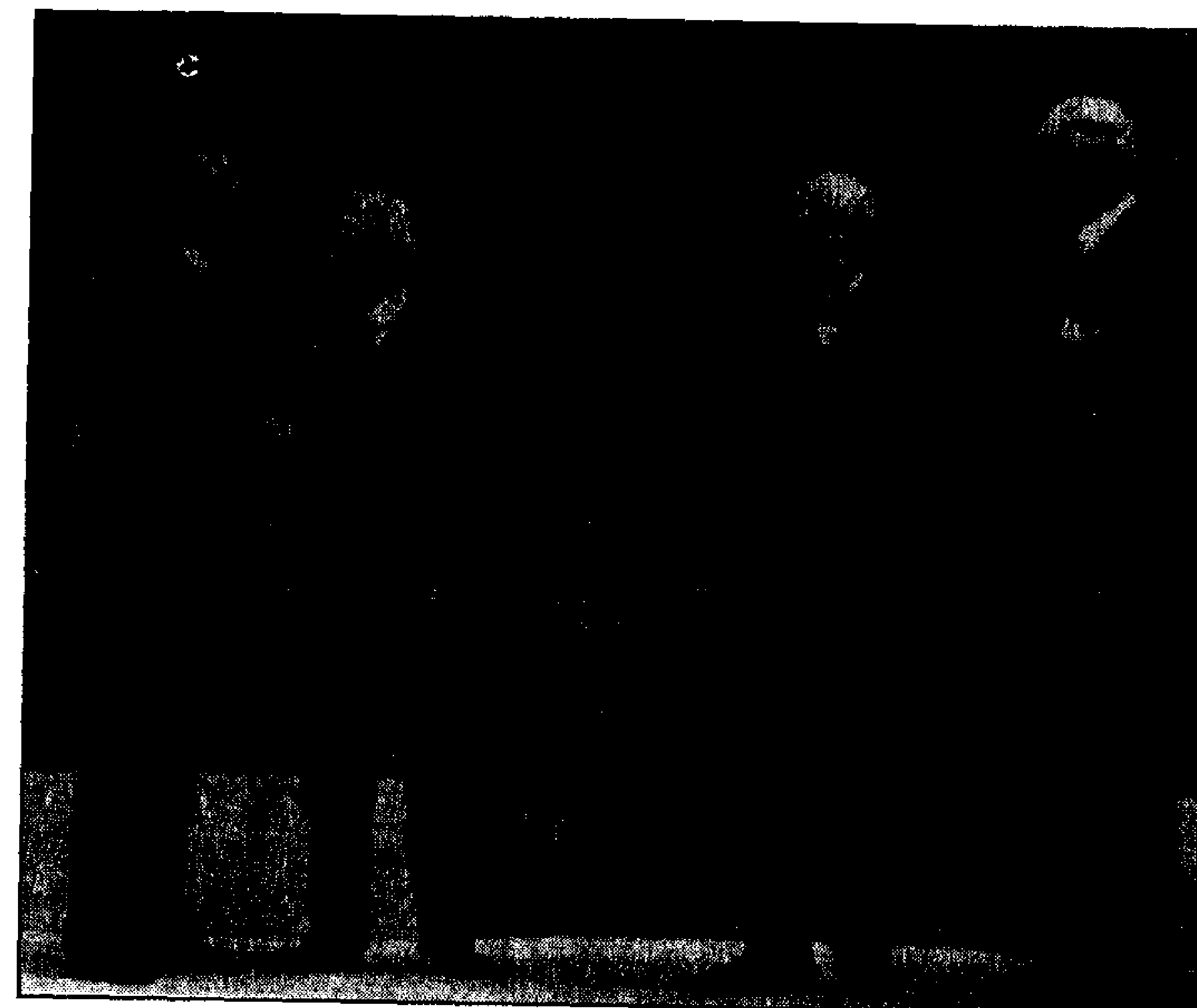
Evropský koncert uboze selhal, protože abdikovalo politické vedení. V důsledku toho nebyl ani učiněn pokus o jakýsi evropský kongres, který

²³ Sazonov, *Fateful Years*, s. 188.

²⁴ Citováno v: L. C. F. Turner, „The Russian Mobilization in 1914“, *Journal of Contemporary History*, roč. 3 (1968), s. 70.

po většinu devatenáctého století poskytoval čas na opadnutí vášní, či dokonce vedl ke skutečnému řešení. Evropští vůdcové pamatovali na všechny eventuality – až na čas, kterého bylo zapotřebí k diplomatickému urovňání. A zapomněli na Bismarckovu poučku: „Běda vůdci, jehož argumenty na konci války nejsou stejně přesvědčivé, jako byly na jejím začátku.“

Jaká byla bilance první světové války? Dvacet milionů mrtvých, konec rakousko-uherské říše a svržení tří ze čtyř dynastií, které vstoupily do války: německé, rakouské a ruské. Jen britský královský rod se udržel. Po válce nebylo snadné se přesně upamatovat, kdo onen strašlivý požár zaviniil. Každý věděl jen to, že z popele, který byl důsledkem nebetyčné naviity, je nutno vybudovat nový evropský systém, i když jeho povahu nebylo snadné rozpoznat uprostřed vášní a vyčerpanosti, které po sobě válečná řež zanechala.

9. kapitola

Nová tvář diplomacie: Wilson a Versailleská smlouva

Jedenáctého listopadu roku 1918 oznámil britský předseda vlády David Lloyd George, že bylo podepsáno příměří mezi Německem a spojenci: „Můžeme, doufám, konstatovat, že v tento osudový den ráno nastal konec všech válek.“¹ Ve skutečnosti čekala Evropa za pouhá dvě desetiletí ještě ničivější válka.

Protože v první světové válce neprobíhalo nic podle plánu, bylo nevyhnutelné, že úsilí o mír bude stejně marné jako naděje, s nimiž se národy vrhly do katastrofy. Všichni účastníci očekávali, že válka bude krátká, a ponechali určení mírových podmínek na diplomatickém kongresu ob-

¹ Citováno v: A. J. P. Taylor, *British History 1914–1945*, The Clarendon Press, Oxford 1965, s. 114.